

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)

"שפאמין בחי העולמים וזרע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 16

ניסן - אייר תשנ"ז

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

בהוצאת

מכון התורה והארץ

כפר דרום - חבל עזה

טל. 07-6847325

פקס. 07-6847055

מערכת:
הרב יואל פרידמן
הרב עזריאל אריאל

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לישיבות

כל הזכויות שמורות

ISSN 0793 - 4262

סדר ועימוד
"מיזם ופיתוח קטיף" בע"מ
כפר דרום

תוכן העניינים

5	הרב יואל פרידמן	מאמר מערכת ברכת האילנות
7	הרב עזריאל אריאל	הגות בצדקה תיכונני
11	הראשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א	פסקי הלכה הלכות חלה
14	הרה"ג יעקב אריאל שליט"א	מאמרים הלכתיים כשרות הלציטין לפסח
18	הרב יגאל קמינצקי	שימוש בסבון, משחות, ותמרוקים בפסח
22	הרב יואל פרידמן	מעשר עני מהיבול שנותר בשדה
27	הרב עזריאל אריאל	תשובות קצרות הפרשת תר"מ סמוך לגיל בר-מצוה
29	הרב עזריאל אריאל	גתינת המעשרות בחיטה למצות ובחסה למרור
30	הרב שלמה רוזנפלד	תגובות גידול נענע בכרם
32	מעבדת מכון התורה והארץ	סקירה מדעית חרקים בפירות יבשים
33	גדעון נאור	חינוך מהגורן אל הפיתה
35	הרב יהודה הלוי עמיחי	ברכת האילנות פסקי הלכה
38		נוסח הברכה

רשימת המשתתפים בקובץ

הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א	רב הראשי לישראל לשעבר
הרה"ג יעקב אריאל שליט"א	הרב הראשי לרמת גן ונשיא מכון התורה והארץ
הרב יגאל קמינצקי	רב אזורי לחבל עזה וראש מכון התורה והארץ
הרב שלמה רוזנפלד	ראש ישיבת מחולה ורב אזורי עמק בית שאן
הרב יהודה עמיחי, הרב עזריאל אריאל,	מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן, גדעון נאור	

הרב יואל פרידמן

ברכת האילנות

נאמר בגמ' (ברכות מג ע"א):

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי,
אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות
טובות להתנאות בהן בני אדם.

הברכה הזו נתקנה לאדם שיוצא מביתו לשדות - "האי מאן דנפיק ביומי
ניסן" - ועומד הוא משתאה מול הטבע המתחדש. בעונה זו של האביב, לאחר
תרדמת החורף, הצמחים מחדשים את צמיחתם, רוב עצי הפרי מתחילים לפרוח
ולחנוט; ועל כך אנו מודים ומשבחים את הקב"ה. ואכן בהלכה, דעת כמה מן
האחרונים היא שיש לברך דווקא בחודש ניסן מפני ייחודה של התקופה (כפ'
החיים סי' רכו ס"ק א).

כיון שכן היינו מצפים שנוסח הברכה יהיה כדוגמת הברכה שהאדם מברך
בבוקר, שיש בה הודאה על העבר - "המעביר שינה..." ובקשה על העתיד -
"שתרגילנו בתורתך ודבקנו במצוותיך..."; או כדוגמת ברכת הלבנה - "ברוך אתה
ה' מחדש חודשים". אך כשאנו מתבוננים בנוסח ברכת האילנות, ישנו לכאורה
דבר מוזר! אנחנו מודים להקב"ה שעולמו אינו חסר כלום, שיש בו עצי פרי
שמיועדים להנאת בני אדם. והלא אנו רק באביב, בתחילת ההתחדשות של
הצמחים, עדיין אין אנו רואים את הפירות, עדיין הטבע חסר את השלמתו -
מדוע א"כ נברך אז על דבר שאינו? יותר היה מתאים לברך ברכה זו בשעת קטיף
הפירות ובשעת אסיף התבואה, כפי שאנו מברכים לאחר ההנאה מאכילה -
"בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי..."!

יתר על כן, דעת הטור (סי' רכו ושו"ע שם סעי' א) היא שמברכים דווקא בשלב
הפריחה, ולא כאשר ישנם כבר פירות, כלשון הגמ': "וחזי אילני דקא מלבלבי";
ולכך מביא הגר"א (סי' רכו ס"ק א) מקור מהתרגום: "ופרח מטה אהרון - ואפיק
לבלבין".

בדרוש "אור החיים" (מובא בס' מעשה חמד עמ' כב) מבאר בעל התפארת ישראל
שהנאת האדם אינה מהפירות אלא מהתחדשות הטבע, וז"ל:

ואולם כאשר יבקע הקרן הראשון מהאביב על פני העולם, אז שוב ישוב
הכל להעלות נר החיים. הכל בהטבע יקיץ לחיי ילדות חדשים...
כל הברואים והבני אדם הם אז נאותים לחיים יותר מלמות, לרפואה
ולבריאות יותר מלחולשה ולחולי, לשמחה ולעונג יותר מליגון ולנכאת
לב כפוף...

והישראלי, שבכל השינויים שיקרו בטבע תמיד נמצא בהן דבר אשר
יעוררו לבקש השלמת נפשו - להכי, כדחזי אילני דמלבלבי... - יזכור כי
גם האדם עץ השדה. גם זה האילן יאבד פעם אחת רטיבות שלו בחורף
שלו, דהיינו בזקנותו, אבל בסוף החורף ההוא יקיץ לאביב יותר יפה...
ההודאה היא "שלא חיסר בעולמו כלום" וההנאה היא מכך שאמנם ישנן בטבע

תקופות של תרדמה ושל חולשה אך לאחר מכן ישנה התחדשות, התרעננות וכוחות מחודשים. כן הוא בצומח וכן הוא גם באדם ובחי - האביב מהווה התחדשות כלל הכוחות הקיימים.

נראה שאפשר להוסיף עוד נקודה:

הגמ' אומרת: "הא' מאן דנפיק ביומי ניסן...", וכאמור ישנם פוסקים שאומרים שברכה זו נאמרת דווקא בחודש ניסן. ויש לשאול, מדוע דווקא בחודש ניסן; מדוע לא יברך אם רואה את ההתחדשות והפריחה בחודש אדר או בחודש אייר? נראה א"כ שיש ייחוד בחודש ניסן.

על חודש ניסן אומרת התורה (שמות יב ב): "החודש הזה לכם ראש חדשים..."; החודש הזה הוא הראש לכל החודשים, יש בחודש זה כוח של ראשונות. הכל עדיין נמצא בכוח ולא הגיע לידי מימוש; לכן מברכים את הברכה בחודש ניסן ועל פריחה בדווקא.

חודש ניסן הוא גם החודש שבו יצאנו ממצרים, וגם מבחינה זו התחיל עם ישראל במהלך הסטורי שעוד לא הגיע לידי גמר: "ולא נחם א-להים דרך ארץ פלישתים" - עדיין לא קבלנו את התורה וגם לא נכנסנו לארץ ישראל. מבחינה זו חג הפסח הוא חג האמונה. "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" - עם ישראל האמין שהתהליך שהתחיל ביציאת מצרים יסתיים וישתלם, והקב"ה יוביל אותנו למתן תורה ולארץ ישראל. מי שרואה את הפריחה אינו יכול עתה ליהנות מן הפירות, אך כשבלבו אמונה - בטוח הוא בהקב"ה שהפריחה הזו תתן את הפירות בעתיד - "שמאמין בחי העולמים חזרע" (מדרש תהילים יט).

סיום החוברת הזו הוא כעין הפתיחה. אנו מביאים כאן קיצור הלכות של ברכת האילנות, כמו כן יש לנו בחוברת שני מאמרים על כשרות בפסח בבחינת דבר בעיתו מה טוב, מאמר מאת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א על כשרות הלציטין בפסח וכן כשרות מוצרי ניקוי לפסח מאת הרב יגאל קמינצקי. אנו מביאים גם שני מאמרים על מעשר עני - האחד בהלכה: דין מעשר עני מהנותר בשדה; והשני באמונה: המדיניות הסוציאלית של התורה לאור מתנות העניים.

ראוי לציין ששוב נשלמה עוד שנה לרצח של הרב שמעון בירן הי"ד, וכבר עברו חמש שנים מאז. בע"ה, לקראת יום השנה, יתפרסם ספר לזכרו ובו מאמרים שכתב בשנותיו הקצרות. העורכים, הרב עודד ישראלי והרב צבי ארנון, בחרו להתמקד בנושא תרומות ומעשרות. בנוסף למאמרו של הרב שמעון הי"ד הובאו בספר תגובות למה שכתב וחקר, ובמיוחד מאת מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל ויבדל לחיים ארוכים הרה"ג שלמה מן ההר שליט"א. כמו כן ראוי לציין את מאמרו של הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג שליט"א על דרכי הקניינים בתר"מ, וכן של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א על הפרשת תר"מ מנשר הקומביין. זאת, בנוסף למאמרים של רבנים מצוות המכון ורבנים אחרים, כשכאמור, הנושא המרכזי של הספר הוא בעיות ופתרונות בהפרשת תר"מ.

יהיו דברי התורה שבספר לעילוי נשמתו ושפתיו תהיינה דובבות בקבר.

בברכת פסח כשר ושמח,

המערכת

הרב עזריאל אריאל

בצדקה תיכונני

(מתנות עניים כדגם למדיניות סוציאלית)

מידי שנה בשנה חוזר ונייעור הוויכוח הציבורי אודות "קו העוני". רבבות משפחות, עשרות אלפי ילדים רכים חיים בתנאים כלכליים קשים. כעם של גומלי חסדים, חוזרת החברה הישראלית ובוחנת את עצמה אם עשתה די למען שכבות המצוקה. מערכת גדולה ומסועפת של חקיקה סוציאלית באה להסדיר את זכויותיהן.

1. חובה מול זכות

כאשר נתבונן בציווייה של התורה, נראה דבר בולט. מלאה היא התורה במצוות המחייבות עזרה כלכלית לזולת. מעבר לכל המצוות המחייבות גמילות חסד בגופו של אדם, עומד כל אדם מישראל ומצווה בשורה ארוכה של מתנות עניים: לקט, שיכחה ופאה, פרט ועוללות, מעשר עני, הלואה וצדקה. אך בעוד שכל חקיקה סוציאלית בעולם המודרני לא באה אלא להסדיר את זכויותיו של החלש, המקבל, התורה עוסקת בעיקר בחובותיו של הנותן. הוא החייב להותיר לקט, שיכחה ופאה; הוא החייב לתת צדקה ומעשר עני. אך העני עצמו, אין לו כל זכות תביעה. ואכן נראה כי הבדל זה, שבין התורה לבין החקיקה המקובלת, הוא הרבה יותר גדול מאשר סתם סמנטיקה, והוא מבטא השקפה ברורה שיש לה לתורת ישראל על הטיפול בבעיית העוני.

כפועל יוצא מהעמדת הדגש על הנותן, רואים אנו שמערכת הצדקה של התורה איננה ממלכתית. אמנם גם היא התמסדה מעט ועברה לרשות הרבים, עד כדי כך ש"מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין לו קופה של צדקה" (עי' רמב"ם הל' מתנ"ע פ"ט ה"א-ה"ג). אבל מעולם לא התמסדה קופת הצדקה מעבר לרמת הקהילה המקומית (ולכל היותר, האיזורית). ניתן היה לראות בזה חולשה אירגונית של עם שבמשך רוב שנות קיומו חי ללא מדינה משלו. אך לא היא! "עניי עירך קודמין" (רמב"ם שם פ"ז ה"ג), זהו דין של לכתחילה ולא של דיעבד. המדינה יכולה לדאוג לזכויות החלש. אך לא יכולה להביא את החזק לנתינה. לכל היותר היא יכולה לקחת ממנו מס. אך אין בכוחה להביא לידי ביטוי את נדיבות לבו של הנותן. הקהילה הקטנה, לעומת זאת, מחזיקה קופה של צדקה, שיסודה הוא בהתנדבות. הדין ש"כופין על הצדקה" (רמב"ם שם פ"ז ה"י) בא מכוח חובתו של הנותן ולא מכוח זכותו של המקבל (עי' תוס' ב"ב ח ע"ב ד"ה אכפיה, רמב"ם שם ה"א; ולעומת זאת עי' ריטב"א כתובות מ"ט ע"ב ד"ה הא). ואף הוא אינו חלק ממערכת המיסים הקהילתית, ואף לא חלק ממערכת של ביטוח הדדי, מערכות שבהן אין האדם מרגיש שהוא עסוק בעשיית חסד עם זולתו.

2. נתינה לשמה

אין התורה חותרת לביעור העוני מן העולם כל זמן שלא הגיע העולם אל תיקונו השלם. היא מודיעה לנו במפורש כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים טו יא). מטרתה היא עצם מציאותו של מעשה הטוב והחסד בעולם. לשם כך הובאו לעולם אנשים הזקוקים לקבל, כדי שתינתן ההזדמנות לנותנים לתת (ע"י ב"י ע"א). התיקון החברתי שיש בעצם קיומה של העזרה והאהבה ההדדית, גדול עוד יותר מאשר התיקון הקיים בחברת שפע קרה ומנוכרת, שאמנם אין בה נזקק ונעזר, אך גם עוזר אין בה. לכן, חלק בלתי נפרד ממצוות הנתינה היא המצוה לתת בסבר פנים יפות, בשמחה ובאחוזה (רמב"ם מתנ"ע פ"י ה"ד). ומצוה מיוחדת נאמרה דווקא בימי החג והשמחה, לשלוח מנות לאין נכון לו (נחמיה ח י; ועי' דברים טז, יא יד), ובמיוחד בחג הפורים (אסתר ט כב). אף מי שאין ידו משגת לתת ממון, מצוה עליו לתת לפחות מילה טובה, בבחינת "ותפק לרעב נפשך" (רמב"ם שם פ"י ה"ה), למרות שאין בכך כדי להקל על מצבו הכלכלי הקשה של הנצרך. מסיבה זו, נדרש גם העני לתת צדקה ומתנות עניים לעניים אחרים (שם פ"ז ה"ה). למרות שהדבר לא יצמצם כהוא-זה את הפער הקיים בין העשירונים בחברה.

3. קבלה מתוך נטילת אחריות

עפ"י הדברים הללו, ניתן היה לחשוב כי טובתו של העני באמת אינה עומדת בפני תורת ישראל. אך אם נעמיק בדברים, נוכל לראות גישה טיפולית ייחודית במדיניות הסוציאלית, הנובעת דווקא מתוך אי הדגשת זכויותיו הסוציאליות של העני. את הנקודה הזאת נוכל להבין באמצעות אחת מנקודות הוויכוח הבולטות שבין מצדדי הסוציאליזם לבין חבריהם הקפיטליסטים: האחריות לגורלו הכלכלי של הפרט, על מי היא מוטלת? עליו או על החברה? הסוציאליזם מעלה על נס את חולשתו של הפרט המסכן - זה שאין בכוחו, הפיסי או הנפשי, לדאוג לאינטרסים שלו, והוא נופל חלל במלחמת החיים. מתוך כך מעלים הסוציאליסטים את התביעה כי החברה כולה תראה את עצמה כעריבה לשלומה ולרווחתו. וזאת ע"י שורה ארוכה של חוקים סוציאליים, כמו: ביטוח בריאות, דמי אבטלה, קצבת ילדים, קצבת נכות ועוד ועוד. הקפיטליזם, לעומתו, מעלה על נס את האחריות, היוזמה והמאמץ של הפרט. כל גורלו נתון בידיו. הוא, ורק הוא, יקח על עצמו את כל האחריות לכישלון ויקטוף לעצמו ולמשפחתו את כל פירותיה של ההצלחה. אך לא יראה את עצמו אחראי כהוא-זה לגורלו של הזולת.

תורת ישראל, כדרכה, מאחדת את שני ההפכים בתוך מערכת אחת. שמונה מעלות מונה הרמב"ם במצוות הצדקה (הל' מתנות עניים פ"י ה"ז-ה"ד). בראש הסולם היינו מצפים לראות את המתנה הגמורה, מתנת החינם. אך לא זאת היא דרכה של תורה. בראש הסולם עומדת מצוות ההלוואה. הלוואה, כידוע, יש להחזיר. אי אפשר לקחת הלוואה כדי לשנות יין לשכרה. איש לא יסכים לתת

הלוואה לאדם כזה. הלוואה ניתנת לשם רכישת אמצעי ייצור, אשר בעזרתם יצא העני ממעגל העוני. חולשתו של הסוציאליזם באה לו מכך שהעני מתרגל להשליך את יהבו על החברה כולה. משום כך באה מצוות הלוואה ומשאירה את מלוא האחריות על הנזקק עצמו. הן עליו ועל צווארו מוטלת החובה להשיב את הלוואה בזמנה עד הפרוטה האחרונה. אך לא רק הלוואה עומדת בראש הסולם. עימה נמצאת השותפות. מצוה לעשות שותפות עם אדם שמצבו הכלכלי מידרדר, כדי שיוכל לשקם את עצמו. גם השותפות בין שנים או שלושה אנשים, כמו הלוואה, משאירה את האחריות בידי הנזקק לה. הוא חייב לעבוד ולעמול כדי להיושע בעזרת הזולת. אין הוא יכול להיות פרזיט ולחיות כטפיל במערכת כזאת. אפשרות שלישית מציעה ההלכה כדרך של עזרה לנזקק: להמציא לו מלאכה. לתת לו מקום עבודה קבוע ומסודר, למען יוכל לפרנס את עצמו ואת משפחתו בכוחותיו הוא, מבלי להיות מוטל על הבריות. היום ידוע יותר שכל שאדם חי ברמה גבוהה יותר של אחריות אישית, כך גם בריאותו הנפשית ואושרו מגיעים לרמה גבוהה יותר.

מתנת החינם, לעומת זאת, משפילה את האדם. ולא רק מעצם הבושה שבקבלת הצדקה. אמנם גם על כך עומדת התורה בהעמידה על נס את האידיאל של "מתן בסתר" דווקא, שיש בו פחות בושה והשפלה לעני (רמב"ם שם פ"י ה"ח-ה"י). אבל לא זו בלבד. עצם התחושה שהאדם חש כי הוא פרזיט שאינו עומד בזכות עצמו ומכוח עצמו, יש בה פגיעה חמורה באישיותו הבריאה של כל הנברא בצלם. ההרגשה כי אחרים הם הערבים והאחראים לגורלך ולא אתה בעצמך, פוגעת באושרו ובחדוות חייו של כל אדם. גם היום ידוע שלא תמיד יש ברכה בדמי האבטלה, למשל. המובטל הוא אדם מושפל ומוכה, ודרך קצרה עוברת ממנה אל השקיעה בייאוש ובהתמכרות לטיפה המרה...

4. צדקה חוץ-מימסדית

אך גם מתנת החינם אינה מובטחת לו לעני. התורה אינה מציעה ביטחון סוציאלי לאף אדם. אין מערכת גבייה ארצית שניתן להעמיד לרשותה משאבים גדולים ככל שיידרש. מערכת הגבייה היא מקומית וקטנה. שם "כולם מכירים את כולם", ולכן לא צריכים לעבוד לפי קריטריונים "מרובעים" וקבועים. להיפך, הקריטריון המרכזי הוא הצורך הסובייקטיבי של הנזקק, הנקבע ע"י היכרות אישית, "די מחסורו אשר יחסר לו", באופן אישי ופרטי (רמב"ם הל' מתנ"ע פ"ז ה"ג). במערכת כזאת יזכה הפרזיט מן הסתם ל"מתנה מועטת", כדי לצאת ידי חובה, ואילו הנזקק הבא לשקם את חייו, יזכה, בדרך הטבע, לסיוע מסיבי.

מערכת ארצית גדולה, לעומת זאת, לא יכולה להתאים את עצמה לצרכיו הייחודיים של הנזקק. היא קובעת קריטריונים כלליים. ואז, גם הפרזיטים זוכים להיות שותפים מלאים בחלוקתה של ה"עוגה". אז נוצר תמריץ להיכלל בקריטריונים של הזכאות ולא לצאת ממעגל העוני. היציאה ממעגל זה, יש בה סיכונים. ויש המתפתים להעדיף "ציפור אחת ביד" מאשר "עשר על העץ". כך

יכולים אנו למצוא דורות של נזקקים השוקעים יותר ויותר במנטליות של עוני, מצוקה וחוסר אונים.

5. מתנות העניים מפרי האדמה

גם מתנות העניים של החקלאי מבטאות את אותה גישה, המטילה אחריות רבה על העני עצמו. באף אחת מן המתנות אין חובה על החקלאי להביא את הפירות אל ביתו של העני. בלקט, שיכחה ופאה - הדבר אסור מצד הדין. "לא תלקט לו לעני" (עי' רמב"ם מתנ"ע פ"א ה"ח). העני הוא הנדרש לטרוח ולאסוף בעצמו את מתנותיו. הוא הדין גם בשמיטה. כל הפירות מופקדים לכל הקודם. ואם העני לא יתאמץ להגיע ראשון, הוא עלול לשוב לביתו בידיים ריקות. המתנה היחידה היכולה להיות מובאת לביתו של העני היא מעשר עני. אך גם שם יש דין של "מעשר עני בגורן" שבו כל הקודם זוכה; ורק כאשר מתקיימים תנאים מסויימים קורה שבעל הבית רשאי או נדרש לקחת את המעשר לביתו ולחלק אותו שם לעניים (עי' רמב"ם מתנ"ע פ"ו ה"י). גם שם אין העני יכול לסמוך על כך שהוא זה שיקבל את המעשר, ולכן עדיף לו להתאמץ ולהגיע אל הגורן כדי לקחת בעצמו. כך נדרש העני לצאת מן האפאטיות המאפיינת מצב סוציאלי קשה, ולנקוט יוזמה ומאמץ באופן עצמאי. כך יאלץ לצאת מן המנטליות של העניות, ובכך ימצא את הדרך לשקם את עצמו.

סיכום

בדורות האחרונים נעשו נסיונות שונים לבניית חברה שיוויונית. אך דומה כי לא עלו יפה. האימפריה הסובייטית קרסה. בארץ, שרויה התנועה הקיבוצית במשבר אידיאולוגי וכלכלי. המשטר הכלכלי הסוציאלי-דמוקרטי, הנהוג במדינות מערב אירופה ואף במדינת ישראל, פונה יותר ויותר לכיוון הקפיטליסטי. למעלה ממאה שנה שלטו רעיונות סוציאליסטיים בכיפה. מיליוני בני אדם נמשכו אחריהם. רבבות הקדישו את חייהם למענם. גם רבים מבני עמנו הפנו עורף לתורת ישראל והמירו אותה ב"תורת" של מרכס. רבים אחרים עמדו ושאלו: מה יש לה לתורת ישראל לומר בשאלות אלו המנסרות בחללו של עולם? דומה כי עתה עומדת לרשותנו פרספקטיבה רחבה להתבונן על כך. ועל כן חובה גדולה מוטלת עלינו לבדוק את דרכה של תורה בשאלה גדולה זו. עדיין לא בשלו התנאים לקבוע חוקה סוציאלית חדשה למדינת ישראל. עוד עבודה רבה לפנינו, הן במחקר ההלכתי התורני והן בבדיקת השטח, כדי ליצור מערכת חדשה של צדקה, אשר תצמיח חברה בריאה, אוהבת ותומכת, נותנת וגומלת חסדים, אשר תהיה אור לגויים ומופת לעולם כולו.

הראשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א*

הלכות חלה

- א. חיוב חלה בחו"ל הוא מדרבנן בכל זמן. ובזמן הזה אף בארץ ישראל החיוב הוא מדרבנן, משום שהחיוב מן התורה מותנה בכך שכל עם ישראל יושב בארץ.¹
- ב. לפי מנהג הספרדים יש להפריש בחו"ל שתי חלות גם בזמן הזה, אך אין למחות במקילים.²
- ג. שולחן שאין לו שפה - אינו מצרף לשיעור חלה בימינו.³ משום כך עיסות בצק בכמות הפחותה משיעור חלה, שנילושו בנפרד והונחו לאחר מכן על שולחן אחד, אינן מצטרפות לשיעור חלה אף אם הן נוגעות אחת בשניה. ואם נדבקו ביחד⁴ או שכיסו אותם במפה אחת, ברי שהן מצטרפות.⁵

* כתיבה: הרב עידו אלבה. עריכה והערות: הרב אהוד אחיטוב.

1. עפ"י כתובות (כה ע"א), נדה (מז ע"א), וכפסק הרמב"ם (ביכורים פ"ה ה"ה) והשר"ע (יר"ד סי' שכב סעי' ב). בירושלמי (חלה פ"ד ה"ד) משמע שגם בזה"ז חיוב חלה הוא מדאורייתא, ודנו המפרשים בדבריו. עי' בהרחבה אוצר מפרשי התלמוד (חלה פ"ד מ"ח עמ' תשכט-תשל).
2. במשנה (חלה פ"ד מ"ח) נאמר שבחו"ל תיקנו חכמים להפריש שתי חלות: החלה העיקרית נשרפת כיון שהיא טמאה בטומאת ארץ העמים, והשניה נאכלת בכדי שלא תישכח תורת חלה בחו"ל, או מהטעם שלא יאמרו שגם בא"י יש מצוה לשרוף את החלה. עי' בכורות (כז ע"א), ירושלמי (חלה פ"ד ה"ד), רמב"ם (ביכורים פ"ה ה"ז), שר"ע (יר"ד סי' שכב סעי' ד). בביאור השיטות השונות עי' בהרחבה אוצר מפרשי התלמוד (חלה עמ' תשכה-תשכו).
- ונחלקו הראשונים מה הדין בזה"ז: לדעת הבה"ג (הל' חלה דף טז ע"ב) יש להפריש רק חלה אחת, כיון שבזה"ז גם חלת א"י נשרפת. מאידך לדעת הרא"ש (חולין פ"ח סי' ד) גם כיום מפרישים בחו"ל שתי חלות, כיון שגם בא"י החלה נשרפת, הרי שבחו"ל עלולים שלא להפריש כלל, אם לא נפריש שם אחת לאכילה. וכן פסקו הרמב"ם (ביכורים פ"ה ה"ח) והשר"ע (סי' שכב סעי' ד). אלא שלדעתם אם יש כהן קטן או גדול שטבל מטומאת קרי די להפריש חלה אחת ולתיתה לו.
- הרמ"א (שם סעי' ה בהג"ה) כתב שהמנהג להפריש חלה אחת ולשורפה, ושני טעמים נאמרו: א. שאם נפריש חלה אחת לאכילה, לא תמיד יקפידו על שמירתה עד שימצא כהן ראוי, וכהן קטן עלול לנהוג בה בביזיון. כן כתבו הרדב"ז (ח"ג סי' תתסד) והשר"ך (שם ס"ק ט).
- ב. שאין אנו יודעים מיהו כהן אמיתי. כן כתבו הט"ז (ס"ק ה) והשר"ך (ס"ק ט) בשם המהרש"ל (חולין פ"ח סי' ס). אולם הפת"ש (שם ס"ק ג) הביא פוסקים שדחו את הסברא השניה.
- ועי' אוצר מפרשי התלמוד (חלה פ"ד עמ' תשכז הע' 82-77) ואמונת עתיד (גליון מס' 5 עמ' 27).
- לדעת הראשל"צ, הספרדים בחו"ל צריכים לנהוג כפי המופיע ב"צדה לדרך" (מאמר א כלל ה, הובא באוצר מפרשי התלמוד - חלה - עמ' תשכז הע' 77), שבספר נהגו להפריש שתי חלות. וכפסק הרמב"ם והשר"ע, אך אין למחות במקילים כדעת רמ"א.
3. בגמ' (פסחים מח ע"ב) נותרה השאלה בספק, והכריע הרמב"ם (ביכורים פ"ז ה"ז) שבדאורייתא להחמיר, ובדרבנן להקל. השר"ע (יר"ד סי' שכב סעי' א) מאידך כתב בסתמא ששולחן בלי שפה אינו מצרף. ודייקו מדבריו שכוונתו להקל בכל מצב, משום שאף חלת הארץ בזמן הזה היא מדרבנן, כמבואר לעיל (סעי' א והע' 1), עי' ש"ך (ס"ק ב). אמנם בכה"ח (אר"ח סי' תנז ס"ק כג) הובאה הדעה שבא"י יש להחמיר כיון שעיקרה מן התורה ולהפריש ללא ברכה, עי' ב"ח (שם ד"ה ואם נתנם) וערוה"ש (שם סעי' ד) בדעת השר"ך (שם). אך לדעת הראשל"צ שליט"א אין להחמיר; ובפרט שכן משמע גם משר"ע (אר"ח סי' תנז).
4. עפ"י המשנה (חלה פ"ב מ"ד) שצירוף עיסות שלא בכלי הוא עד שיישוכו. בהגדרת "נשיכה" עי' אוצר מפרשי התלמוד (חלה עמ' שנו והע' 3).
5. שר"ע (יר"ד סי' שכב סעי' א), ואף שכתבה בשם יש מי שאומר, אין חולק בדבר: עי' ש"ך (שם ס"ק ה). ומכל מקום אם כיסה רק בחלק העליון זה נחשב כצירוף. כן כתב כה"ח (אר"ח סי' תנז ס"ק כד). ועי' ביאור הלכה (סי' תנז ד"ה ויתן וד"ה והסל).

ד. גם תנור אינו מצרף לשיעור חלה בימינו. משום כך שתי עיסות שנילושו בנפרד ולא היה שיעור חלה בכל אחת מהן - יש לצרפן בסל אחד לאחר האפייה על מנת לקיים מצות הפרשת חלה⁶. בצירוף סל אין צורך שהככרות תיגענה אחת בשניה⁷.

ה. באפיית מצות יד, שהפרשת החלה נעשית לכתחילה על ידי צירוף המצות לאחר האפייה⁸, אין צורך להוציא את המצות מהתנור ישירות לתוך כלי שמצרף לחלה (סל קערה או כיסוי במפה כדלעיל סעי' ד), אלא ניתן להניחן תחילה על השולחן, ולאחר מכן לצרפן בכלי המיועד לכך, ולהפריש חלה⁹.

ו. הרוצה להפריש חלה בא"י ולהשאיר את הככר שלימה - כגון שאפה חלות לשבת ושכח להפריש מהעיסה, ורוצה שהן תישארנה שלימות - יאמר מערב שבת, שהחתיכה שתישאר בסוף הככרות תיעשה "חלה"¹⁰. ובשבת עצמה אינו צריך לומר את נוסח הפרשת-חלה אלא לשייר חתיכה בסוף האוכל. והוא הדין שיכול לומר את נוסח הפרשת-חלה מערב שבת ולהתנות שהוא יחול על מה שיפריש

6. בגמ' (פסחים מח ע"ב) מובאות שתי דעות לגבי דברים המצרפים לחלה: לדעת רבי יהושע תנור מצרף, ולדעת רבי אליעזר סל מצרף, והלכה כרבי אליעזר. ונחלקו הפוסקים בדעת ר' אליעזר: לדעת הרמב"ן (הל' חלה דף כז) והרא"ש (הל' חלה סי' ה) ועוד ראשונים, כוונתו ששניהם מצרפים. אמנם בירושלמי (חלה פ"ב ה"ב) נראה שזו מחלוקת אמוראים וביאר הר"ש (חלה פ"ב מ"ב) שכוונת הירושלמי למחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע. והסיק הרשב"א (תורת הבית ש"ב) שכיון שהדבר בספק משום כך יש להחמיר בחלה דאורייתא ולהקל בחלה דרבנן. ואילו מדברי הרמב"ם (ביכורים פ"ז הט"ז) משמע שפשיטא ליה שלדעת רבי אליעזר תנור אינו מצרף. בביאור דבריו עי' ברדב"ז (שם) ובכס"מ (שם), מראה"פ (חלה פ"ב ה"ב ד"ה והוא שנשכו), חלת לחם (סי' ד סעי' ו וס"ק כא-כב). למעשה כתב הכס"מ (ביכורים שם) שכיון שבזה"ז גם בא"י חיוב חלה הוא מדרבנן, אין לחוש ולהפריש כלל מעיסות שנצטרפו בתנור בלבד. וכן נראה מדברי הטור והשר"ע (יר"ד סי' שכה) שהשמיטו דין של צירוף בתנור, וכך נקט הגר"א (שם ס"ק ג). ועי' אוצר מפרשי התלמוד (חלה פ"ב מ"ד עמ' שסז-שע ושם בהע' 61-63), שר"ת שארית ישראל (סי' לג).

7. כן כתבו הר"ש (חלה פ"ב מ"ד מ"א ד"ה ובזמן), ב"ח (אר"ח סי' תנז ד"ה ומה שכתב טוב), ועי' אוצר מפרשי התלמוד (חלה פ"ב מ"ד עמ' שעג-שעד והע' 7678).

8. עפ"י הגמ' (פסחים מח ע"ב), וכנפסק בש"ע (אר"ח סי' תנו סעי' א) שכתב שהדרך הטובה בלישת המצות היא ללוש את הבצק בכמויות הקטנות משיעור חלה, בכדי שלא יבואו לידי חימוץ. אמנם במצבים מסוימים, שיש הרבה אנשים העוסקים במלאכה - יש מקילים: עי' משנ"ב (שם ס"ק ז).

9. דעת השאילתות (פר' צו סוף שאילתא עג) היא שצירוף סל מועיל דווקא כשרודה פת חמה מהתנור לתוך הסל. ומשמע שאם ניחו את הלחם לאחר האפייה על מקום שאינו מצרף - שוב לא נוכל להתייחס אליהם כאילו נאפו יחד ולא יוכלו להצטרף לשיעור חלה. וכן הובא בספר החינוך (מצוה שפה) בשם מורו בשם י"א, וכן באור זרוע (סי' רכז ורל) בשם י"א. ועי' בהעמק שאלה (שם אות יא) שביאר שלדעה זו צירוף הסל מועיל כהמשך גמר המלאכה של הלחם, והביא ראיה לשיטה זו מרש"י (נדה ח ע"א, פסחים מח ע"ב ד"ה אמר). אך כפי הנראה מדעת ספר החינוך (שם) והאר"ז (שם) אין לנקוט כשיטה זו. וכן דייק בהעמק שאלה (שם) מלשון הרמב"ם (ביכורים פ"ו הט"ז) והתוס' (פסחים מו ע"ב ד"ה הואיל). ועי' שר"ת רב פעלים (ח"ד יר"ד סי' לו), כה"ח (אר"ח סי' תנז ס"ק כג). ועי' להגר"ז מינצברג זצ"ל (שר"ת שארית ישראל סי' לג).

10. הפרשה זו מועילה עפ"י הכלל שבדרבנן אומרים "יש ברירה", וכפי שפסק השר"ע (יר"ד סי' שלא סעי' יא) לענין תר"מ בזה"ז. ומכיון שגם לגבי חלה ההלכה היא שחיובה בזה"ז הוא מדרבנן (לעיל סעי' א), הרי שניתן להפריש חלה מער"ש על ידי ברירה. ועי' "שמירת שבת כהלכתה" (ח"א פרק יא סעי' כד).

בשבת, במקרה זה עליו להסיר את ה"חלה" לפני שאוכל, ואינו צריך לחזור על נוסח הפרשת חלה בשבת עצמה¹¹.

ז. במקרים אלו נעשית החתיכה שנשארת ל"מוקצה", ואסור לטלטלה בשבת¹². על כן עדיף לסמן את המקום שממנו ואילך יחול עליו שם "חלה", עוד בטרם שהוא פורס את ה"לחם-משנה", ולבסוף להשאיר חתיכה גדולה יותר מהסימון, כך שגם החלה תהיה מותרת בטלטול¹³.

ח. שמרים של חמץ שנמכרו לגוי לפני הפסח, ולאחר הפסח התפוחו בהם בצק - קיים ספק כיצד להפריש חלה מעיסה זו¹⁴, לכן עדיף שלא לקנותם, ואם קנה יפריש חלה מארבע קצוות העיסה¹⁵ ויקח חלה יותר גדולה מהשאור של הגוי.

ט. מותר לשרוף חלה בתנור בין בתבנית בין בקרקעיתו¹⁶. אבל אפשר גם לקבור אותה או לזרוק אותה לפח באופן שהיא עטופה בכיסוי שאינה נראית ממנו ואינו נפתח. ומ"מ אסור לאפותה עם לחם אחר, ובדיעבד, אם אפה - מותר כל הלחם שבתנור¹⁷.

11. הפרשה זו היא הפרשה על תנאי מערב שבת, והיא אפשרית גם בטבל ודאי בפירות שלו. לגבי אמירת הנוסח בשבת פעם נוספת, לדעת הירושלמי (דמאי פ"ז ה"א) צריך לומר את הנוסח גם בשבת. ונפסק כך ברמב"ם (מעשר פ"ט ה"ט). לדעת הראשונים שליט"א אין צורך לומר בשבת את הנוסח, כדעת הריב"ם (דמאי פ"א מ"א ד"ה המזמן), הגר"א (לירושלמי שם ד"ה אידחי) ופאה"ש (סי' יד סעי' יא בהגה ובבישור שם ס"ק כב). ועי' "אמונת עתיק" (2 עמ' 11 סעי' ט-יג).

12. ככל דבר שאינו ראוי לאדם ולבהמה שנחשב ל"מוקצה מחמת גופו": עפ"י שו"ע (או"ח סי' שח סעי' ז) - והרי אינה ראויה לאכילה מחמת איסור אכילת תרומה, עי' משנ"ב (סי' תקו ס"ק כט), "שמירת שבת כהלכתה" (פרק יא הע' עב).

13. כדין קליפות או עצמות שיש עליהן שאריות אוכל שמותרות בטלטול מחמת האוכל המחובר אליהן, שו"ע (שם). כמו כן אם יחתוך בדיוק עד היכן שסימן הרי שיש כאן חשש "בורר". ועי' "שמירת שבת כהלכתה" (ח"א פרק יא סעי' טז והע' סו, והע' עב בשם הגרש"ז אויערבך).

14. מקור הדין שעיסה של גוי פטורה מהפרשת חלה הוא בגמ' (מנחות סז ע"א): "עריסותיכם - ולא עיסת נכרי...". ונפסק להלכה בשו"ע (יר"ד סי' של סעי' א). במקרה של תערובת שמרים של חיוב בתוך עיסה שכבר נפטרה מבואר במשנה (חלה פ"ג מ"ח) שניתן להפריש מיניה וביה כשאין אפשרות אחרת, וכך נפסק בשו"ע (יר"ד סי' שכד סעי' יא). וכתב הטור (סי' שכד בשם רבינו פרץ) שהוא הדין בשמרים שנקנו מנכרי במוצאי פסח על מנת לאפות בהם בצק, ואין בכך הפרשה מפטור על החיוב.

אמנם באורחות חיים (הל' חלה סי' יז הובא בבדק הבית שם ד"ה ומ"ש בשם רבינו פרץ) כתב שיש לסמוך על הפרשה מיניה וביה רק בשעת הדחק. ובשו"ת תרוה"ד (סי' קצ) כתב שבמקרה של תערובת שמרים של נכרי לא ניתן לסמוך על הפרשה מיניה וביה אלא יש צורך להפריש כמות הגדולה יותר מכמות השמרים שנתערבו בעיסה. או להכין עיסה החייבת בחלה ולקרב אותה לעיסת התערובת על מנת שתצטרף שהחלק החייב שבה יצטרף לעיסת החיוב.

15. בהפרשה מארבע מקומות שונים יודעים בודאות שאחת מהחלות שהופרשה היא בודאי מחיוב על חיוב, ואינה החתיכה של השמרים שפטורים מחלה. ויקח חלה יותר מכמות השאור. עי' ט"ז (שם) ובן איש חי (צו אות מב).

16. ברמ"א (יר"ד סי' שכב סעי' ה בהג"ה) נאמר: "... ונוהגין להשליכה לתנור קודם שאופין הפת". ויש שכתבו שאין כוונת הרמ"א אלא לאפוקי ממהר"י וייל שחייב לעשות לה היסק בפני עצמה. עי' שש"כ (ח"ב פרק מב הע' נב). אולם לדעת הראשונים שליט"א כוונת הרמ"א היא שניתן לשורפה בתנור ואפילו בתבנית. והטעם עי' בס' כנסה"ג (יר"ד סי' קח אות כא).

17. עי' שו"ע (יר"ד סי' קח סעי' א) ועי' לזבחי צדק (יר"ד שם אות ג).

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

כשרות הלציטין לפסח

שאלה

הלציטין מופק מגרגרים שחורים הקרויים "ריבס" (לפתית). גרגרים אלו גדלים בתוך תרמילים, אולם אינם ראויים אלא למאכל בהמה. השמן מופק מהם ע"י מיצוי יבש. תוך כדי זיקוק השמן נוצר הלציטין, שיש לו תכונות צמיגות המשמשות בתעשיית השוקולד. האם יש בלציטין איסור קטניות בפסח?

א. איסור הקטניות

מקורו של האיסור במנהג הקדמונים באשכנז המובא בסמ"ק (מצוה רכב ס"ק יב). טעם הגזרה מבואר שם:

ולא מחמת חימוץ עצמו... אלא מטעם גזירה הוא. דכיון דקטנית מעשה קדרה הוא, ודגן נמי מעשה קדרה הוא כדאיסא, אי הוי שרינן קטנית - אולי אתי לאחלופי ולהתיר דייסא, כיון דאידי ואידי מעשה קדרה הוא. וגם מידי דמידגן הוא כמו חמשת המינים... וגם יש מקומות שרגילים לעשות מהן פת כמו מחמשת המינים.

ולכך אתי לאיחלופי לאותן שאינן בני תורה. ומנהג הגון הוא להיזהר מכל קטנית, כדפרישית; ואפילו מחרדל, משום דהוי מידי דמידגן.

הטור (סי' תנ"ג) הביא חשש נוסף הקיים בקטניות, והוא, שמא התערבו בהם גרעינים של דגן. ונראה שעיקר החשש הזה הוא באורז, הדומה מאד לדגן.

ב. קטניות שאינן ראויות למאכל אדם

הרמ"א (ד"מ סי' תנג ס"ק ב בסופו) כתב בשם המהר"ל (מנהגים, מאכלות אסורות בפסח ד"ה והענבים) דמותר לאכול זרע "אקלייה" לרפואה, דלא הוי מין קטניות. והוסיף הרמ"א (שם):

ונראה לי דהוא הדין בזרע הנקרא בלשון אשכנז "אניס" ("שבת" בעברית), דאין זה מין קטניות. וכן משמע לעיל בסי' ר"ד (סעי' א) דאניס ואלינ"ד (כוסבר, בעברית) אינם מין קטניות.

והנה בסי' ר"ד אין אנו עוסקים כלל במיני קטניות אלא בהלכות ברכות. וכתב שם הטור בשם הראב"ד:

וכמדומה לי, שבת ושבללתא וכמונא וכוסברתא - שהכל. והכי אמר בעל הלכות (גדולות). וטעמא דידיה, דכל הני לטעמא עבידי ולא לאכילה. שבתא - הוא שאנו קוראים אניס... כוסברתא - אליינדר בלע"ז.

מבואר א"כ בדברי הרמ"א שלא כללו בגזירת קטניות אלא מינים הנאכלים כמות שהם; אך אם הם עשויים לטעם בלבד, לא גזרו עליהם, כשם שברכתם היא "שהכל" ולא "בורא פרי האדמה", כי ירדו מחשיבותם משום שאינם נאכלים כמות שהם. וזוהי כנראה גם סברת המהר"ל בזרע ה"אקליה", שמכיון שאינו

מאכל בריאים אלא מאכל חולים לרפואה, אינו בכלל קטניות בפסח.

על כך הקשה הט"ז (סי' תנג ס"ק א):

ובסי' תסד (סעי' א בהג"ה) כתב רמ"א (עפ"י הסמ"ק) שחרדל אין אוכלין בפסח. ואיני יודע למה השתנה מענין.

כוונת הט"ז היא לשאול, הרי גם חרדל אינו נאכל כמות שהוא, אלא בא להטעים דברים אחרים! ותירץ הט"ז:

ונראה הטעם, לפי שגידול החרדל הוא בשרביטין (תרמילים) - דומה לגידול קטניות; על כן הרי בכלל איסור קטניות.

ולדבריו יוצא ששני סוגי קטניות הם:

א. גרגרים בלבד שאינם נאכלים לבדם אלא עשויים לטעם, אין בהם דין קטניות.

ב. קטניות בשרביטים, שהן חמורות יותר, ואפילו כשאינן עשויות אלא לטעם בלבד, נאסרו בגזירת קטניות.

והחילוק הזה נראה דחוק לכאורה. שהרי הרמ"א קבע שכל מה שאין מברכים עליו "בורא פרי האדמה" אלא "שהכל" אינו בכלל גזירת קטניות.

ונראה לענ"ד לחלק בין חרדל לבין יתר התבלינים. שכן החרדל יש לו גם חשיבות בפני עצמו, שהרי מורחים אותו על הבשר. ואע"פ שבוודאי מטבילים בעוד תבלינים, כמו מלח וכדו'; אולם אלו נבלעים בבשר, ואילו החרדל ניכר בפני עצמו; ואולי יש בני אדם שגם אוכלים אותו בפני עצמו, אם כי בכמויות קטנות. לכן החרדל נחשב למאכל. ומכיון שכך, מברכים עליו "בורא פרי האדמה", והוא נכלל בגזירת קטניות.

ג. הגדרת קטניות עפ"י המנהג

ובכלל, נראה שיש קטניות שנתקבל בהם המנהג לאסור, ויש שלא נתקבל; וחרדל הוא בכלל המנהג לאסור. ולכן קשה להקשות על סתירות ממין אחד על חבירו. ולזה נתכוון הט"ז כשחילק בין מה שבא בשרביטין לבין סתם זרעונים. וכוונתו לומר שהמנהג לאסור התפשט יותר בקטניות מסוג זה.

ולכן נראה שמין זה שאנו עוסקין בו - ה"ריבס" (לפתית) - אינו בכלל הקטניות שהמנהג לאוסרם. וזאת משום שאינו ראוי לאכילת אדם, וגם השימוש בלציטין אינו לטעם, אלא לצמיגות, ואין עליו שם "אוכל".

ד. תשובות האחרונים

בשו"ת "אבני-נזר" (או"ח ח"ב) מצינו שתי תשובות בענין שמן העשוי מ"ריפס".

בתשובה הראשונה (סי' תקלג) רצה השואל להתיר את ה"ריפס" משתי סיבות:

א. ה"ריפס" אינו מאכל אדם.

ב. השמן נעשה במיצוי יבש; ואפילו אם היה תבואה, לא היה מחמץ.

האבני-נזר מתייחס רק לסיבה השניה, וטען שגם בתבואה, אם היו מוציאים ממנה חלב, כוונתו כנראה למה שנקרא בלשון החקלאים "הבשלת חלב", מפני שהמיץ היוצא

אז מהגרגרים דומה לחלב) הוא עלול להחמיץ. והוא הדין לשמן קטניות. אך אם יבשלו את השמן תחילה ללא מים, ובפרט לפני פסח - מותר.

בתשובתו המאוחרת יותר (סי' שעג) הוא כנראה חוזר בו מהיתרו, ואוסר את שמן ה"ריפס". נימוקו הוא משום שהוא גדל בשרביטין ודומה לחרדל, שאסרו משום חשש של תערובת דגן.

בתשובתו השניה לא התייחס כלל האבני-נזר לשתי הטענות שבתשובה הראשונה: לכך שה"ריפס" אינו מאכל אדם, ושהשמן נעשה במיצוי יבש. ואילו היה סותר טענותיו אלו, היינו אומרים שחזר בו. אך כשהוא אינו מתייחס אליהן כלל, הדברים סתומים וחתומים וצריכים עיון. כי לכאורה, סברות של טעם הן, ובפרט בגזירת קטניות שכתב עליה ה"חוק יעקב" (סי' תנג ס"ק ט בסופו): ולענ"ד אין להחמיר יותר. דגם קטניות נעצמו חומרא בעלמא הוא, והבו דלא להוסיף עלה.

וא"כ, מאחר שהרמ"א קבע כלל מפורש, שכל שאין מברכין עליו "בורא פרי האדמה" אינו בכלל גזרת קטניות - יש לסמוך עליו. וכמו שהמליצו על כך את הפסוק: ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א.

גם בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קפג) דן בענין שמן מ"ריפס". גם שם הסתמך השואל על שני הנימוקים הנ"ל, שה"ריפס" אינו ראוי לאכילת אדם כמות שהוא, ומיצוי השמן נעשה ביובש. המהרש"ם מאריך בעיקר בנימוק השני, ומביא הרבה ראיות לכך שלא מצינו שהטפל יהיה חמור מהעיקר. ואם חיטה עצמה מותרת באכילה כשהיא יבשה, ק"ו לקטניות. ומסקנתו היא להתיר. אלא שהוסיף וכתב: מ"מ במקום שנהגו לאסור אין רצוני להתיר; אבל במקום שנהגו בזה היתר יש להם על מה שיסמכו.

וידוע גם היתרו של הרב קוק בענין שמן שומשמן שנעשה ביבש (עי' אורח משפט סי' קט-קיג). אולם אע"פ שהפוסקים התירו שמן כזה, לא כולם סומכים על ההיתר ומחמירים בדבר. לכן נראה לענ"ד להוסיף סניפים נוספים להתיר.

ה. ביטול הלפתית ברוב לכתחילה

בענין קטניות שהתערבו במאכל כתב הרמ"א (סי' תנג סעי' א בהג"ה):

מיהו פשוט דאין אוסרין בדיעבד אם נפלו לתוך התבשיל.

ועיין "חוק יעקב" (ס"ק ו), שכתב:

מלשון הרב (הרמ"א) משמע דאפילו ליכא שישים ג"כ מותר אפילו באכילה,

וכן משמעות האחרונים... מ"מ רוב עכ"פ בעינן.

וכדבריו מובא להלכה במשנ"ב (ס"ק ט).

אמנם כאן עובדי המפעל מבטלים איסור לכתחילה. אולם לדעת התוס' (ביצה

ד ע"ב ד"ה ותנן) אין איסור לבטל לכתחילה בדבר שאין עיקרו מהתורה. ועיין פר"ח

(סי' תנג סוס"ק א) שכתב שמותר לבטל קטניות ברוב לכתחילה כשם שמצינו

היתר לבטל חלת חו"ל ברוב (עי' שו"ע יו"ד סי' שכג). וקטניות אינן חמורות יותר

מגזירת חז"ל על חלת חו"ל (וכן פסק בשו"ת באר-יצחק, אר"ח סי' יא).

אולם דומה שלא כל הפוסקים הסכימו עם דעה זו. עיין חוק יעקב (סי' תסד

ס"ק ג) שאוסר לערב לכתחילה חרדל ביין. וכן משמע מלשון תרוה"ד (סי' ק"ג), שרק בדיעבד מותר לערב אך אסור לערב לכתחילה. וכן פסק הש"ך (י"ד סי' צט ס"ק יז) שאין לבטל לכתחילה שום איסור, אפילו איסור שאין לו עיקר מהתורה. אולם כאן מדובר בביטול לפני פסח. ועיין ט"ז (א"ח סי' תרכו ס"ק ב) שמתיר לבטל חמץ קודם הפסח. (מיהו מדיוק לשונו משמע שרק להרבות מותר, ולא לבטל לכתחילה). ועיין מג"א שם (ס"ק ג), אך בהלכות פסח (סי' תמז ס"ק מב) כתב המג"א שאסור לבטל חמץ לפני פסח, כי שם חמץ עליו. ואף שעדיין אינו אסור, הרי בכוח הוא איסור, ולא כן אין לבטלו. ובמשנ"ב (סי' תנג ס"ק כ) הכריע שבשעת הדחק מותר הוסיף לכתחילה על תערובת חמץ בערב פסח על מנת לבטל את החמץ ולאכול את התערובת בפסח.

וכאן המצב עדיף בהרבה. שהרי לספרדים הדבר מותר, ולדידם אין כאן כלל ביטול איסור; שהרי לספרדים מותר לאכול קטניות לכתחילה. והמפעל מייצר שוקולד עבור כל עם ישראל, גם לאלו שאוכלין קטניות בפסח, וא"כ אין כאן ביטול איסור כלל. ולכן גם לאשכנזים, הנוהגים איסור בקטניות, מותר לאכול מהתערובת. כיון שלא ביטלו לכתחילה כדי להתיר להם את האסור להם, ועבורם נחשב הדבר כהתבטל מאליו.

ומלבד כל זאת, אין כאן כוונה לבטל איסור אלא לתת צמיגות לשוקולד. ועי' מג"א (סי' תמז ס"ק מה ד"ה והיכא) שכתב להקל בעירוב מסוג זה.

תשובה

נראה לענ"ד שעפ"י כל היסודות הנ"ל אין חשש בלציטין בשוקולד:

א. הלציטין אינו ראוי למאכל אדם, ואינו בכלל גזרת קטניות.

ב. הוא נעשה במיצוי יבש.

ג. הוא בטל ברוב.

ד. אין כאן ביטול איסור לכתחילה משלוש סיבות:

1. אינו חמור יותר מחלת חו"ל ודמאי.

2. ביטלוהו לפני פסח.

3. לא התכוונו לבטלו לנוהגים בו איסור.

נראה א"כ שיש להתיר את הלציטין גם לנוהגים איסור קטניות בפסח. ואף

מי שמחמיר בד"כ בשמן קטניות, הלציטין קל יותר, משום שאינו מאכל אדם.

אך מצד אחר יש בלפתית מצב חמור יותר מאשר בקטניות אחרות, כי יש מגדלים אותה בשדות שבהם גדל דגן בעונה הקודמת, ואז יש חשש לתערובת של גרגירי דגן. אמנם קל לברור את הלפתית, שגרגיריה שחורים, מן הדגן, שגרגיריו לבנים. אך צריך לוודא שאכן הדבר נעשה. לכן יש להקפיד על כך שהלפתית לא נזרעה בשדות שבהם גדל דגן בעבר.

מיהו מאחר שישראל קדושים הם ומהדרין במצוות, ובפרט בחג הפסח, נראה

לי שיש להודיע לציבור שהלציטין עשוי מלפתית (ריבס) שכל הנוהג להחמיר בו ידע להיזהר ולהימנע מלאוכלו. אך מעיקר הדין הלציטין כשר לפסח לכל ישראל.

הרב יגאל קמינצקי

שימוש בסבון, משחות, ותמרוקים בפסח

שאלה

האם מותר להשתמש בפסח להנאתו במוצרים שמושחים אותם על גבי הגוף כשמעורב בהם חמץ (כגון אלכוהול שהופק מדגנים) וכדו'?

תשובה

לכאורה מוצרים אלו אינם ראויים לאכילת כלב, ולכן הם מותרים בהנאה. וכך נפסק בשולחן ערוך (או"ח חיים ס"ו תמב סעי' ד):
דבר שנתערב בו חמץ ואינו מאכל אדם כלל או שאינו מאכל כל אדם, כגון התריאקה וכיוצא בו, אע"פ שמותר לקיימו, אסור לאכלו עד אחר הפסח...
וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק כב):
הרי זה אסור לאכלו - ומ"מ בהנאה מותר כשנעשה התערובות קודם פסח. מצאנו א"כ שההנאה מותרת, אלא שיש לדון אם לאסור מדין "סיכה כשתיה". המקור של דין "סיכה כשתיה" במשנה במסכת שבת (פו ע"א):
מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכפורים? - אף על פי שאין ראייה לדבר - זכר לדבר, שנאמר (תהלים קט) "ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו".
וכן כותבת הגמ' במסכת יומא (עו ע"ב):
רחיצה וסיכה, מנא לן דאיכרי עיננו? דכתיב (דניאל י) "לחם חמודות לא אכלתי... וסוך לא סכתי". ומנא לן דחשיב כעינו? דכתיב (שם): "ויאמר אלי אל תירא דניאל, כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני א-להיך נשמעו דבריך ואני באתי בדבריך".
ולכאורה קיימת סתירה בין סוגיות אלו בדבר המקור לאיסור סיכה, וכבר תירצו בתוס' (יומא עז ע"א ד"ה מניין לסיכה) שהפסוק בתהילים בא ללמד שסיכה אסורה למרות שמצאנו הנאות גוף אחרות המותרות; והפסוק בדניאל בא לאסור רק סיכה של תענוג.

ויש לברר מספר עניינים:

1. מהי פעולת הסיכה, האם כל מריחה על גבי הגוף נחשבת לסיכה?
2. האם הלימוד "סיכה כשתיה" חל על כל האיסורים או שהוא לגבי יוהכ"פ בלבד?
3. האם זה נאמר בכל דבר הנמרח על גבי הגוף או רק בשמן?
4. האם סיכה זו נאסרת רק כשנעשית לתענוג או גם כשנעשית לצרכים אחרים?

סיכה הינה מריחת השמן ע"ג הגוף תוך כדי עיסוי המסייע להחדרתו לגוף. ויש להביא ראייה לכך מהגמ' (שבת קמז ע"א): "...סכין וממשמשין, אבל לא מתעמלין ולא מתגרדין..." ורש"י מפרש (שם): סכין - שמן בשבת. וממשמשין - ביד על כל הגוף להנאה. אבל לא מתעמלין - לשפשף בכוח. ובהמשך הגמ' נאמר (שם ע"ב): תנו רבנן: סכין וממשמשין בבני מעיים בשבת, ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא

עושה בחול. היכי עביד? - רבי חמא בר חנינא אמר: סך ואחר כך ממשמש, רבי יוחנן אמר: סך וממשמש בבת אחת.

רואים בבירור ממקורות אלו שסיכה הינה מריחת שמן והחדרתו לגוף תוך כדי עיסוי (מסז). הגדרה זו מוכחת גם מתוך הלימוד של הגמ' שסיכה כשתיה ביום הכיפורים, "ותבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו", ומכאן שפעולת הסיכה מקבילה לשתיה; וכשם שהמים חודרים פנימה "בקרבו", כך שמן הסיכה חודר פנימה כביכול, "לעצמות".

אלא שיש להקשות, שהרי מצינו בפירוש בתורה שסיכה הינה נתינת שמן על גבי העור בלבד. וכך נאמר (שמות ל לב): "על בשר אדם לא ייסך ובמתכנתו לא תעשו כמוהו, קדש הוא, קדש יהיה לכם". ובפסוק שלאחריו (לג): "איש אשר ירקח כמוהו, ואשר יתן ממנו על זר, ונכרת מעמיו". הפסוק הראשון, שהינו מקבילה של הפסוק השני, מלמד שסיכה הינה נתינה של שמן על הבשר; ובשמן המשחה, אם נתנו בזר - חייבים על כך. ומכאן לכאורה שכל נתינת שמן על הבשר נחשבת סיכה, ולא דווקא סיכה של תענוג?! ויש לחלק, שאכן בשמן המשחה, שהמטרה היא קידוש הכהנים - נתינת השמן גרידא היא המחייבת אבל בסיכה ביוהכ"פ, שכל עניינה הוא עינוג, ודאי שרק סיכה שמענגת את הגוף ע"י עיסוי הבשר והחדרת השמן לגוף רק היא האסורה.

שיטות הראשונים והפוסקים ביחס לשימוש בחלב ושאר איסורים'

התוספות (יומא עז ע"א ד"ה דתנן מניין) דנים בשאלה אם מותר לסוך את הגוף בחלב או בשאר איסורים:

... "מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש". "ואי הוי דאורייתא, היה אסור בכל ענין; אלא מדרבנן. ומותר אדם לסוך בחלב, דלא אשכחן דאתסר סיכה כשתיה אלא ביוה"כ ובתרומה ובאיסורי הנאה, כי ההיא דפרק כל שעה (פסחים כה ע"ב): "רבינא שייף לברתיה בגוהרקי דערלה" וכו' ובתרומה אסור משום דאיכא אסמכתא דולא יחללו, וביוה"כ אסור משום תענוג, אבל משום רפואה שרי או ידיו מלוכלכות. כללא דמילתא, היכא דאינו בשביל תענוג, שרי.

וכן מבואר בתוס' (גדה לב ע"א ד"ה וכשמן בעצמותיו):

אמר נמי בפרק בתרא דיומא (עז ע"ב): "מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש". ועוד אומר ר"ת דדווקא סיכת שמן אסמכיה רבנן אקרא, ואסור מדרבנן. אבל סיכה של שומן חזיר ושל חלב - שריא. ובפרק כל שעה (פסחים כד ע"ב) אמר, הזניח חלב של שור הנסקל ע"ג מכתו - פטור אבל אסור הוא, משום דאסור בהנאה משמע; אבל חלב דעלמא, אפילו איסורא ליכא.

מהתוס' הנ"ל למדנו כמה דברים:

- א. סיכה כשתיה נאמרה ביוהכ"פ ובתרומה.
- ב. בכל אחד מאיסורי ההנאה קיים גם איסור סיכה.
- ג. באיסורים המותרים בהנאה נאסרה סיכה בשמן בלבד.

ד. איסור סיכה שייך רק בסיכה לתענוג; אבל כל סיכה לצורך אחר - מותרת. ויש ללמוד מחטטין, שאע"ג שייטכן שגם נהנה בסיכה זו - אעפ"כ, מכיוון שמטרתו אינה להנאה - מותר. וכן נראה ממשמעות הפסוקים שסיכה הינה בשמן דווקא: (דברים כח מ): "ושמן לא תסוך". (שמואל ב יד) "ואל תסוכי שמן". (מיכה ו טו) "ולא תסוך שמן" (יחזקאל טז) "וארחצם במים ואסוכם בשמן". בשיטת תוס' הלכו ר' ירוחם (נתיב טו, כז) הב"ח, הרמ"א (א"ח סי' שכו סעי' י), המחנה אפרים (הל' מאכלות אסורות סי' ח), ועוד. באו"ה (סי' לט סעי' לד) אוסר סיכה בכל איסור, גם אלו המותרים בהנאה, ומעמיד את דברי התוס' רק במקום הכרח. אולם דבריו דחוקים. שכן מפשט לשון התוס' משמע שמותר לכתחילה לסוך באיסור המותר בהנאה וכמו שכתבו התוס': "אבל חלב דעלמא אפי' איסורה ליכא". וכן הבינו בדעת התוס' המחנה-אפרים (הלכות מאכ"א סי' ח) והאגרות משה (א"ח ח"ג סי' סב). אולם בב"י (יר"ד סוף סי' קכג) מביא בשם הרשב"א שמתיר רק לצורך אבל להנאה אסור. וכן פסקו הגר"א (א"ח סי' שכו ס"ק ט), הביאור הלכה (שם), הט"ז (יר"ד סי' קיז) ועוד. יש לציין שלפחות מדברי הגר"א הנ"ל משמע שאיסור סיכה חל אפילו בסתם מריחת שומן ע"ג הגוף להנאה בניגוד למה שהוכחנו לעיל. העולה מדברינו עד כה שסיכה בחמץ בעין תלויה במחלוקת הפוסקים ולכתחילה להנאה - ראוי להחמיר.

תערובת חמץ שנפסלה מאכילת כלב מותרת באכילה

כל המוצרים המדוברים בשאלתנו הינם תערובת חמץ שנפסלה מאכילת כלב. ואמנם בנפסל מאכילת אדם מותר בהנאה ואסור באכילה. אבל האם באינו ראוי לכלב יהיה מותר באכילה? והסברה נותנת שמה שכתבו שחמץ שנפסל מאכילת כלב אסור באכילה מדין "אחשביה", זה רק בחמץ בעין, שדעתו על החמץ; אבל תערובת חמץ - לא שייך לומר בה "אחשביה", משום שהאוכל אינו מתכוון לחמץ בדווקא. וכן כותב שו"ת נודע ביהודה (תניינא יר"ד סי' נז) ועי' מג"א (סי' תמב ס"ק יד) ואף שבדבר האסור אף שנפסל מאכילת כלב - מכל מקום אסור לאוכלו; וראיה ממש"כ המג"א (שם ס"ק ו) לגבי הדיו. ויש לדחות את הראיה, כי שם אוכל את החמץ כמות שהוא וא"כ חזינן שאחשביה אף שנפסל מאכילת כלב, אך אם אינו אוכלו כמות שהוא אלא שנותנו לדבר אחר לתקן על ידו מאכל אחר אינו מחשבו. וכ"כ הרב קוק (שו"ת אורח משפט סי' פט):

... אלא דבכה"ג מועיל האחשביה מה שא"כ במה שאינו ראוי גם ע"י

תערובות, דלא מועיל מחשבתיה כלל ובטלה דעתו אצל כל אדם...

וכן כותב החזו"א (הלכות פסח סי' קטז ס"ק ח) וז"ל:

טבלאות רפואה... מעורבין בדברים שאינן ראויין לאכילת אדם - אין בהן משום חמץ, כדין נפסל מאכילת אדם; כיון דאי אפשר להפריד הקמח, וגם אינו ראוי לחמץ בו, ומותר לבולען בפסח לרפואה. ואף למאי דמשמע מאחרונים ז"ל דלאכול לכתחילה אסור אפילו חמץ שנפסל מאכילת כלב, מ"מ ע"י תערובות שאר דברים, מותר; דלא שייך כאן "אחשביה", דדעתיה

על הסמים.

וע"כ ודאי לא שייך לומר בתערובת חמץ "סיכה כשתיה". ואף שהחזר"א דיבר על טבלאות רפואה - תוקף סברתו שייך גם בסתם תערובת. כ"כ לדעתו שאין אומרים אחשביה אפילו בטבלאות שרגילים לקחתם דרך הפה - ק"ו בתערובת שאינה ראויה לאכילת כלב ואין רגילות לקחתה דרך הפה ודאי שלא נאמר אחשביה ומי שיאכלה - בטלה דעתו אצל כל אדם.

ויש להקשות על דבריהם, שהרי מצינו בטור (א"ח סי' תמב): "ואלמודי שעושים קודם הפסח מפת שרוף, אסור לאוכלו אחר הפסח...". ומסביר הב"י שם שזו תערובת של לחם שרוף ומורייס. א"כ מצינו תערובת חמץ שאסורה גם אחרי פסח! ויש לומר כמו שכותב הב"י, שמכיון שהוא שורף את הלחם לכתחילה על-מנת לתת אותו במורייס ולאוכלו - אין לך "אחשביה" גדול מזה. וכ"כ הנוב"י, ותירץ שמדובר בלחם שנשרף, אבל ראוי עדיין לאכילת כלב. כ"כ יש לתרץ שב"אלמודי" הלחם השרוף ניכר גם לאחר עירובו במורייס, וע"כ כשאוכלו מרגישו ממש בפיו; ע"כ ודאי אינו מתבטל; מה שאין כן בתערובת חמץ - כשהחמץ נבלע לגמרי ולא ניתן להכירו או להרגישו יש לומר שמותר, מפני שמתבטל ואין אומרים בו "אחשביה". ומה שמצינו בתרומת הדשן (מביאו הב"י שם) שדיו המבושל בשיכר שעורים - מותר לכתוב בו, ואע"ג שיש חשש שיתנו לתוך פיו בטעות - נתינת אקראי אין בה "אחשביה". ומשמע מכאן, שנתינה במתכוון לתוך פיו אסורה אע"ג שזו תערובת חמץ שנפסלה מאכילת כלב! ויש ליישב שאם יתכוון לתת את הדיו לתוך פיו - אין זאת אלא בגלל שדעתו ליהנות מהשיכר, שהרי סממני הדיו הם מרים יותר מרוש ולענה (כלשון תרוה"ד שם). אשר על כן בדיו הנ"ל שייך לומר "אחשביה"; אבל בתמרוקים, שדעתו היא על השמן ולא על החמץ המעורב בו, גם תרוה"ד יודה לסברת החזר"א שאין לומר "אחשביה", וממילא אין לומר בכה"ג "סיכה כשתיה".

יתכן אולי לומר שגדר "סיכה כשתיה" נאמר בדבר הראוי לאכילה (שמן וכדו'); אבל כשאינו ראוי, יתכן שלא גזרו כ"כ; מכיון שסיכה גופא היא גזירה, ודין "אחשביה" היא גזירה נוספת. ולכן לא נאסור סיכה בתערובת מדין "אחשביה", דה"ל גזירה לגזירה.

למסקנה, כל מוצרי הקוסמטיקה והניקיון שהינם תערובת חמץ מלפני הפסח - מותרים בשימוש לכל הדעות. במוצרים כנ"ל הבאים להסיר לכלוך וריח (סבון דאודורנט וכדו') ניתן לצרף את דעת הסוברים שזה נחשב כחטטין ולצורך מותר. תערובת חמץ הבאה לרפואה (כגון משחות נגד יובש ופטריות, וזלין וכדו') - מותרת לכו"ע. תערובת חמץ של מוצרי איפור וצביעה - מותר לכו"ע גם מהטעם שאין זו סיכה דאין בנתינתה הנאה כלל.

הרב יואל פרידמן

מעשר עני מהיבול שנותר בשדה

שאלה

ישנם מצבים רבים, בהם כדאי לחקלאי להשאיר בשדה 10% מן היבול לשם מעשר עני; אם זה כאשר המחירים נמוכים ואין כדאיות כלכלית לשווק את כל הפירות, או כאשר חלק מהפרי נפסל לשיווק מחמת בריד וכדו', או כאשר הקטיף מתבצע במיכון ואין מצליחים לאסוף את כל הפרי בדרך זו, כגון: שקדים, בטנים, בצל וכדו'. האם אפשר להיפטר מנתינת מעשר עני אם משאירים את ה"נשר" בשדה¹ כאשר ידוע שאין מגיעים לשם עניים. ותחילה יש לדון בדבר בהשוואה למתנ"ע אחרות, היינו לקט, שכחה ופאה.

א. הבדל בין תרומה ללשר"פ

הגמ' (חולין קלד ע"ב) קובעת שהבעלים יכולים לקחת לקט שאין עניים שלוקחים אותו, וז"ל הגמ':

לוי זרע בכישר ולא הוו עניים למשקל לקט. אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה: "לעני ולגר תעזוב אותם" - ולא לעורבים ולא לעטלפים.

ושואלת הגמ' מדוע בתרומה הדין שונה, שכן שנינו: אין מביאין תרומה לא מגורן לעיר ולא ממדבר ליישוב, ואם אין שם כהן - שוכר פרה ומביאה, מפני הפסד תרומה...

מיישבת הגמ' שבמתנות כהונה ותרומה נאמר "נתינה", ולכן אינו יכול לקחת לעצמו, כי חובתו היא לדאוג לתת לכהן. לעומת זאת, בלשר"פ, שנאמר בהם "תעזוב", אם אין שם עניים - מופקעת המצוה ויכול לקחת לעצמו. ולפ"ז עלינו לבדוק לכאורה אם לגבי מעשר עני נזכרה חובת נתינה.

לעומת דברי הגמ' בחולין נאמר בירושלמי (דמאי פ"א ה"ב) שהחובה להביא את התרומה מן הגורן לעיר היא מפני השבת אבידה ולא מפני שנאמר בתרומה "נתינה"; ומכאן שחובת הנתינה בתרומה אינה מחייבת את התורם להביא את התרומה לידי הכהן. בנוסף, אין צורך לטרוח טירחה גדולה או להוציא

1. פירות אלו אינם בהכרח מאיכות ירודה, ואם הם סוג ב' או ג' אין בכך בעיה של הפרשה מן הרע על היפה, עי' כר"צ (אוצר התרומות השלם עמ' רנו) והביא ראיה מגמ' ב"מ (כב ע"א). אך אם הפירות גרועים לגמרי אין להשאירם למעשר עני (שר"ע סי' שלא סעי' סג).

2. לא התייחסנו במאמר זה לעובדה שהפרשה מן הנשר הוה כהפרשה מן האיניו גמור על הגמור. ונראה שאפשר להקל מכמה סיבות: א. בדיעבד ההפרשה חלה, וכל שעת הדחק כדיעבד דמי (תורת חטאת כלל יז סעי' ד, שדי חמד מערכת הדל"ת אות סא ושם כללים כלל ל). ב. בש"ך (סי' שלא ס"ק פ) כתב שדין זה אינו אלא מדרבנן. ג. בשא"ג"א (סי' צז) כתב שאינו גמור זהו דווקא כשיש חסרון מעשה בתיקון הפרי אבל בנד"ד אין חסרון כזה, ועי' כר"צ (אוצר התרומות עמ' רנז), התורה והארץ ב' (הר' שמעון בירן הי"ד עמ' 289). ועי' במש"כ הגר"ש ישראלי זצ"ל (התורה והארץ ג' עמ' 133) והרה"ג יעקב אריאל שליט"א (אמונת עתיך 4 עמ' 13, 8 עמ' 12).

הוצאות גדולות כדי להביא את התרומה מן העיר ליישוב, ומדיני השבת אבידה די בהוצאה מועטת. וכלשון הירושלמי:

א"ר יוסי: מצוה הוא להשיב אבידה בדבר מועט, ואינו מצוה להשיב אבידה בדבר מרובה;

עם זאת, מהסיפא של התוספתא (סוף תרומות) נראה, שכאשר חיה גוררת את התרומה - חייב להוציא גם הוצאות גדולות, וזה כנראה מטעם בזיון קדשים, כמבואר בסוף התוספתא: "התקינו שיהא מביא ונוטל שכרו מכהן מפני חילול ה'..." בכל אופן נראה שהירושלמי אינו מסכים עם הבבלי שמושג "נתינה" מחייב הבאה לעיר, אלא יש כאן טעם אחר מפני השבת אבידה.

ב. דעת הרמב"ם: מפני חילול ה'

והנה הרמב"ם כתב (הל' תרומות פ"ב ה"ז):

אין ישראל חייבין להטפל בתרומה ולהביא אותה מן הגורן לעיר... אלא כהנים יוצאים לגרנות וישראל נותנים להם חלקם... ואם היתה חיה ובהמה אוכלתה... התקינו חכמים שיטפל ויביאנה לעיר ויטול שכר הבאתה מכהן שאם הפרישה והניחה לבהמה ולחיה, הרי זה חילול ה'... בדעת הרמב"ם יש לברר מדוע לא הביא את הטעם המוזכר בתלמוד דידן שתרומה ומתנות כהונה - "נתינה כתיבא בהו", והעדיף את הטעם המובא בתוספתא שמביאה לעיר מפני חילול ה'. ועוד שהרמב"ם נוקט שהחובה "לטפל" היא מדרבנן, אף שמהגמ' בחולין משמע שחובה זו היא מדאורייתא, משום חובת הנתינה. ולגבי נד"ד אם עיקר הטעם הוא מפני חילול השם א"כ יש לומר שבמע"ע לא שייך חילול ה', כי אין בו קדושה.

ונראה שהרמב"ם הבין שהגמ' בחולין מציינת את חובת הנתינה בתרומה כדי לבאר מדוע אסור לבעלים לקחת את התרומה כשאין הכהן בא לקחתה, כמו שמותר לבעלים לקחת את הלש"פ. ועל זה אמרה הגמרא ש"נתינה כתיבא". אולם אין זה טעם מספיק לחייב את הבעלים להביא את התרומה לעיר לפי שאין משמעות ה"נתינה" ללכת אל הכהן ולתת את התרומה בידיו, אלא על הכהן לטרוח ולהגיע אל התרומה; (וכ"כ חז"א דמאי סי' ג ס"ק א ד"ה וגליון). לכן הסיבות שצריכים הבעלים להביא את התרומה לעיר הן השבת אבידה או חילול השם הנזכרת בירושלמי או חילול השם המוזכר בתוספתא וכפי שנקט הרמב"ם. וכדברים האלו כתב הפר"ח (ס' מים חיים מובא בליקוטים לרמב"ם פרנקל הל' תרומות שם) בדעת הרמב"ם שחובת הנתינה אינה לתת להן בידיו אלא רשאי להשאיר בגורן והכהן יקחנה משם. ראייה לזה ממה שאמרו בגמרא (חולין שם) שיש להביא את התרומה לעיר מפני הפסד תרומה, משמע שאינו חייב להוציא הוצאות יותר מכדי שווי התרומה, ואילו היה כאן חיסרון בנתינה א"כ היה על הבעלים להוציא הוצאות אף ביותר מכדי שווי התרומה (וכ"כ האמרי בינה, דיני תר"מ סי' ד).

ג. דעת המאירי

ולכאורה יש לומר שהגדרת "נתינה" במתנות כהונה תלויה במחלוקת ראשונים בדין "מקום שאין שם כהן". שבתוספתא המובאת בגמ' (חולין) שם נאמר: ואם אין שם כהן שוכר פרה ומביאה מפני הפסד תרומה, ולא נאמר ששוכר פרה ומביאה מפני שנא' "ונתן". משמע שגם אם לא הגיעו המתנות בפועל לידיו של כהן אין כאן חיסרון בנתינה אלא רק דאגה להפסד התרומה. ובאמת ברמב"ם (הל' בכורים פ"ט הט"ז) מובא כלשון הגמ': "מקום שאין בו כהן, מעלה המתנות בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן, ויתן הדמים לכל כהן שירצה".

מאידך גיסא, המאירי (חולין שם) קובע שהעלאת המתנות בדמים נצרכת כדי לצאת ידי חובת המצווה, שכך כתב:

ואם אין בה מקום המשתמר - שוכר... מפני הפסד תרומה, שהרי נאמרה בה נתינה, ונוטל שכרו מן הכהן. אף במתנות כהונה... אם אין שם כהן ורצה זה לצאת ידי חובה - צריך שישיש דמי המתנות ויאכלם בתורת חוב שיהא נותן את דמיהם לכהן.

מתבאר לכאורה בדבריו שחובת הבעלים היא לשום את דמי המתנות או התרומה ולתת אותם אח"כ לכהן, שאל"כ לא יצאו ידי חובת נתינתם, וזוהי חובה מן התורה, שלא כפי שהוכחנו לעיל בדעת הרמב"ם. (ועי' יד אפרים י"ד סי' סא).

ד. השמטת הרמב"ם טעם "השבת אבידה".

הזכרנו לעיל את הטעם המוזכר בירושלמי לחיוב הבאת התרומה לעיר, מפני "השבת אבידה". וא"כ יש להבין מדוע הרמב"ם נימק את חיוב הבאת התרומה בחילול ה', ולא כתב שחייב לעשות כן משום השבת אבידה, כמבואר בירושלמי (דמאי) ובבבלי (חולין שם). על כך כותב האמרי בינה (דיני תר"מ סי' ד) שאין חיוב השבת אבידה בתרומה משום שאין לתרומה בעלים מיוחדים, ולכן אינה בכלל "אבידת אחר" (ובנקודה זו מביא שיש מחלוקת הרשב"א והרא"ש, עי"ש). וכעין זה כתב הצפנת פענח (מכתבי תורה סי' רנו) והביא מח' ראשונים אם מיד בשעת ההפרשה זכה בהו השבט (תוס' בכורות יא), או שלא זכה השבט והוה נכסי שמים (רש"י פסחים מו ורמב"ם). והרמב"ם לטעמיה מבאר שחייב להביא לעיר מפני חילול ה' ולא מפני השבת אבידה. וכעין זה כתב החזו"א (דמאי סי' ג ס"ק א), והוכיח זאת מהירושלמי, שאילו היתה מצוות השבת אבידה מצוה גמורה בכה"ג, היו צריכים הבעלים להשיב לכהן או לעני בחינם, ואיך כתבה התוספתא שמביאה ונותן דמים? אלא ע"כ שמן הדין אין חובת השבת אבידה, והסיבה לכך היא שאין לתרומה או למתנות הכהונה בעלים, אלא חלה על בעה"ב חובת נתינה.

ה. הדין במעשר עני

מעתה נגש לברר האם יש חובה להביא מעשר עני מן העיר אל הבית? והאם כאשר נמצא המע"ע בבית צריכים הבעלים לחזור אחר העניים? הגמ' (שם פד ע"ב)

מבחינה בין מעשר עני שבגורן למע"ע שבבית:

כאן במעשר עני המתחלק בתוך הבית דכתיבא ביה נתינה... כאן במעשר עני המתחלק בתוך הגרנות, כיון דכתי' ביה והנחת בשעריך... ומצינו מחלוקת ראשונים בהסברת ההבדל שבין מעשר עני שבבית לבין מעשר עני שבגורן. התוס' על אתר (ד"ה במעשר) מסבירים שיש שני מצבים במעשר עני: מע"ע המתחלק בגורן שאין לבעלים טובת הנאה לבעלים שנא' "והנחתו" ומע"ע המתחלק בבית שיש לבעלים טובת הנאה שנא' בפסוק "ונתת". התוס' אינם מסבירים כיצד הגיע המע"ע מהשדה לבית ואינם מציינים שישנה איזו חובה להביאו מהשדה לבית. וכן משמע מהרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ו ה"י). לעומת זאת, ר"ת (בתוס' שם) מביא את דברי הספרי שבימות החמה מניחו בגורן ובימות הגשמים מניחו בבית. כלומר שבימות הגשמים שאנו חוששים להפסד המעשר, הבעלים צריכים להביא אותו לבית. ובריטב"א (חולין קלא ע"ב ד"ה והאי) הוסיף שכדי שהבעלים יהיו זריזים להכניס את המעשר לבית ולא ייפסד נתנה לו התורה טובת הנאה. וכן משמע גם בפירוש רש"י (שם ד"ה במעשר).

הנפק"מ בין שני הפירושים היא: שלפירוש הראשון בתוס' (וכן משמע ברמב"ם הל' מתנות עניים פ"ו ה"י) לא למדנו בתורה שישנה חובה על הבעלים לדאוג למעשר, אך לפי ר"ת והריטב"א כשהתורה מוסיפה "ונתת" היא מוסיפה על הבעלים חובה נוספת, והיא לדאוג לכך שהמעשר לא ייפסד.

אלא שכאמור, יש לשאול שאלה נוספת: האם כאשר מעשר העני נמצא בבית חייבים הבעלים לחפש את העניים ולתת להם. ונראה שזה תלוי במחלוקת שהבאנו לעיל לגבי מתנות כהונה: לדעת המאירי שכל זמן שהמע"ע או התרומה לא הגיע לידי העני או הכהן לא יצא ידי חובת נתינה - פשיטא שאם מפריש בבית ולא הגיע המעשר לידי העניים לא יצא ידי חובת נתינה. אך אם אנו מגדירים שאין חובה כזו ודי בכך שמאפשרים לעניים לקחת את המעשר - וכמו שנראה מדעת הרמב"ם וכמ"ש הפר"ח (מים חיים), האמרי בינה, החזר"א והצפ"פ - אזי יצא ידי חובת הנתינה גם אם העניים לא לקחו בפועל את המעשר.

ו. ראיות הצפנת פענח

הצפנת פענח על הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ו ה"י) מוסיף שתי סיבות מדוע

אין להשאיר את מעשר העני בשדה ויש להביאו לבית או לעניים.

א. הוא מוכיח מהתוספתא (מע"ש פ"ג ה"ב) שגם במע"ע שבגורן - שאין בו טובת

הנאה ולא נאמר בו נתינה - חייב להביאו מן הגורן לעיר. וז"ל התוספתא:

המביא פירות מן הגורן לעיר... הפריש תרומה... מעשר עני ונתנו ללוי - אין מחשב עמהן דמי הבאה (כיון שלא הפריש, בשלו הוא מתעסק). אבל אם קרא להן שם בגורן - הרי"ז מחשב עמהם דמי הבאה.

הצפ"פ מבאר שהסיבה לחובה זו אינה מפני חילול ה', שכן אין זה שייך

במעשר עני. וכנראה, הטעם לחובת ההבאה היא מפני השבת אבידה, כמבואר בירושלמי דמאי.

ב. בצפ"פ (הל' מתנ"ע פ"א ה"א טור 2, שר"ת ח"א סי' נד) מבאר את החילוק בין תחילת

התוספתא (מע"ש שם) שאינו מקבל שכר ההבאה מהגורן לעיר, לבין הסיפא שמקבל שכר ההבאה. ברישא מדובר שהפריש כאשר לא היה שם כהן, וגם אין רגילות שיגיע לשם כהן, ולכן לא שייך שיזכה השבט נמצא שדמי למפריש לאיבוד. לעומת זאת, בסיפא יש רגילות שיגיע לשם כהן, ולכן מקבל את שכר ההבאה.

ואפשר לדחות את דברי הצפנת פענח:

א. לענ"ד לא התבאר בתוספתא שישנה חובה לכתחילה להביא מן הגורן לעיר, שכן נאמר בה: "המביא פירות מן הגורן לעיר..." - בתוספתא מובא רק שאם הבעלים הביאו את המע"ע מן הגורן לעיר, אם ההפרשה היתה בגורן - יכול לדרוש מן העני את דמי ההבאה.

ב. החיסרון של המפריש לאיבוד נובע משתי סיבות: או משום שהוא הפקר כדברי רש"י (ב"ק קטו ע"ב ד"ה לא אמר כלום) או משום שאינו יכול לקיים מתנות כהונה כדברי הש"ך (סי' שלא ס"ק נא). שתי סיבות אלו אינן שייכות בהקשר למצוות הנתינה של מעשר העני: (1) אין הבעלים מפקירים וגם אינם יכולים לעשות כן. (2) התוצרת שהוא משאיר בשדה מיועדת למעשר עני, ובמעשר עני שבגורן אין חובת נתינה; וכאמור, יש לכל היותר חובה לדאוג לכך שהמעשר לא ייפסד. כמו כן לא מסתבר שיהיה בנ"ד חיסרון בהפרשה כדין מפריש לאיבוד, שכן נחלקו הפוסקים בדינו של המפריש ללא כוונת נתינה (עי' בתשובות הגרצ"פ פרנק הר צבי זרעים סי' מד); ובנ"ד, שרוצה לתת את מעשר העני, מהני לכר"ע.

לסיכום

למעשה נראה שאפשר להקל, שכן לדעת הרמב"ם אין חובה על הבעלים להביא את מעשר העני לבית. כמו כן לא שייכים הטעמים המובאים לגבי תרומה כגון חילול ה' והפסד תרומה. גם לא ברור שקיימת חובת השבת אבידה. ואמנם לדעת ר"ת וריטב"א למדנו לכאורה שהבעלים חייבים לדאוג שהמעשר לא ייפסד, אך גם לשיטתם החובה לדאוג להפסד המעשר היא דווקא כשידוע שהעניים יבואו לקחת, אך אם לא באו לקחת אין כאן חסרון בנתינה, וכמ"ש הפר"ח, הצפ"פ והחזו"א. ואם ישנה הערכה שהעניים לא יקחו את המעשר בכלל, יתכן שפטורים לגמרי מהנתינה.

לכן למעשה, יש להשאיר את המעשר בשדה באופן שהעניים יכולים לבוא לקחתו, ובזה יצא ידי חובת נתינת מעשר עני. הפירות שמיועדים למעשר עני צריכים להיות קטופים שאל"כ אי אפשר להפריש מן המחובר (שו"ע סי' שלא סעי' נה).

יש לציין שישאיר בשטח רק פירות שמיועדים למעשר עני, ואת התרומה והתרומת מעשר יקח ממקום אחר (ולגבי זה יכול להפריש מן הפסולת שכן אין חסרון של מפריש מן הרע על היפה). הסיבה לכך היא, שאם יפריש גם את התרומה והתרומת מעשר בשטח עלולים העניים לקחת מפירות שאסורים באכילה.

הרב עזריאל אריאל

הפרשת תרו"מ סמוך לגיל בר-מצוה

שאלה

ילד שהגיע לגיל 12 (וכן ילדה שהגיעה לגיל 11), האם מותר להוריו לבקש ממנו שיפריש תרו"מ בביתם?

תשובה

- א. ילד קטן אינו יכול להפריש תרו"מ; ואף בדיעבד אין תרומתו תרומה¹.
ב. ילד בגיל של שנה אחת לפני הבר-מצוה - נדרו נדר והקדשו הקדש, אם הוא מבין למי נדר ולמי הקדיש², והוא נקרא "מופלא הסמוך לאיש"³.
ג. כמו כן נאמר במשנה (תרומות פ"א מ"ג) שמופלא הסמוך לאיש - תרומתו תרומה⁴, אם אכן הוא מבין את משמעות הדבר⁵.
ד. יש אומרים שלכתחילה אסור לו לתרום⁶.
ה. התוס' (גיטין סה ע"א ד"ה ופדו) מבארים שכשם שהמופלא הסמוך לאיש יכול לתרום, כך הוא יכול לחלל מעשר שני לעצמו⁷. ולמרות שאין זו פעולה של הקדשה הדומה לנדר.

1. תרומות (פ"א מ"א); רמב"ם (תרומות פ"ד ה"ב); שו"ע (יר"ד סי' שלא סעי' ל). ובירושלמי (תרומות שם) הובא לכך לימוד מן הפסוק.
2. נדה (מה ע"ב); רמב"ם (נדרים פ"א ה"ד, נזירות פ"ב ה"ג); שו"ע (יר"ד סי' רלג סעי' א).
3. תמורה (ב ע"ב).
4. רמב"ם (תרומות פ"ד ה"ה); שו"ע (יר"ד סי' שלא סעי' לג). עפ"י נדה (מו ע"ב), שם נאמר שמופלא הסמוך לאיש דאורייתא.
5. לדעת הגר"א (ס"ק עח), מופלא הסמוך לאיש אינו יכול לתרום כלל, ואין הלכה כר' יהודה במשנה בתרומות.
6. כ"כ המשנ"ד (תרומות פ"א מ"ג ד"ה ומשבא) והתפא"י (הלכתא גבירתא שם) עפ"י מה שנאמר בענין נדרים (נדה מה ע"ב), למרות שהרמב"ם והשר"ע לא הזכירו את התנאי הזה בדיני תרו"מ. ובספר "הלכות והליכות בר מצוה" (להרב בנימין אדלר, פרק יא הע' 36) כתב בשם ס' "הר-בשך" (עמ' צח) שמעשה ההפרשה מוכיח שידוע מהי הפרשת תרו"מ. וצ"ע, שהרי עינינו הרואות גם אנשים מבוגרים המפרישים תרו"מ מבלי להבין מה הם אומרים ומה משמעות ההפרשה.
7. כ"כ הר"ש, הריב"מ"ץ והרע"ב (תרומות שם ד"ה רבי) בדעת ר' יהודה במשנה, ומסתבר שהוא הדין לר' יוסי. וכן פסק התפא"י (הלכתא גבירתא שם). אלא שצ"ע בטעם הדבר. אך הרמב"ם כתב בתשובה (סי' צח) שלא ראוי שהקטן יתרום, ומשמע שאין בכך איסור מצד הדין.
7. ובאשר לאחרים, ישנה בעיה קניינית, שכן אין בכוחו של הקטן לזכות לאחרים במקום שאין דעת אחרת מקנה.

- ו. מדברי התוס' ניתן ללמוד שקטן יכול להפריש גם מעשר ראשון ומעשר עני, למרות שאין בהם קדושה⁸.
- ז. לפי ההלכה, קטן אינו יכול להתמנות כשליח⁹. ועל כן יש מחלוקת בין הפוסקים בדינו של קטן שהוא "מופלא הסמוך לאיש", אם הוא יכול להיות שליח להפרשת תרומה בפירות שאינם שלו¹⁰.
- ח. כמו כן ישנה בעיה אם קטן כזה יכול לחלל מעשר שני לצורך אדם אחר¹¹.
- ט. לכן, מי שרוצה לתת לקטן כזה להפריש עבורו תרומה¹², צריך להקנות לו את הפירות כדי שיוכל לתקן אותם כדין¹³.
- י. בכל מקרה צריך לוודא שהילד יודע ומבין היטב כיצד לבצע את ההפרשה כהלכה.

8. וכן כתב במעדנ"א (פ"ד ה"ה אות א ד"ה והנה) עפ"י מנ"ח (מצוה תעט, הוצאת מכון ירושלים אות ז) שכתב שמופס"ל שנדר לצדקה - נדרו נדר, למרות שאין בזה קדושה. ואילו הרוגאצ'ובי (צפנת פענח הל' מתנ"ע עמ' 88 ע"ב) כתב שמכיון שהפרשת מעשר היא תיקון גרידא ולא הקדש - אינה מועילה במופס"ל; בעוד שחילול מע"ש כמוהו כהקדשה. ולכאורה יש לומר שאינו מועיל, מפני שזהו מעשה קנין. אך בתוס' (פסחים לח ע"א ד"ה אתיא) מבואר שהלויים והעניים שותפים כבר בטבל, וא"כ ההפרשה רק מבררת את חלקם ולא יוצרת בעלות חדשה.
- ועי' תשובת מרן הרב קוק זצ"ל ("התורה והארץ" ח"ב עמ' 15-18), שדן במופלא הסמוך לאיש, אם יש תוקף מדאורייתא לכל מצוה שהוא מקיים באמירה.
9. ב"מ (ע"א ע"ב); שו"ע (ח"מ סי' קפח סעי' ב).
10. לדעת הנוב"י (תנינא, אה"ע סי' נד), המנ"ח (מצוה תקז), החלת-לחם (סי' ז סעי' ד) והישועות מלכו (קרית ארבע תרומות פ"ד ה"ב), קטן כזה אינו יכול להיעשות שליח לשם כך, כי בכל דיני התורה אין שליחות לקטן.
- לדעת הגרצ"פ פראנק (הר צבי א"ח ח"ב סי' א), מכיון שמופלא הסמוך לאיש יכול לתרום, יכול הוא גם להיות שליח להפרשה. וכתב שכן דעת המהרש"א (גיטין ס"ה ע"א), הכתב-סופר (גיטין שם) והאומץ-יוסף. וכן משמע מהירושלמי (תרומות פ"א ה"א). וכ"כ: האדר"ת (קונט" "עובר אורח" בסוף ס' ארחות חיים, סי' תקו); כרם ציון (פרק כט, גידולי ציון ס"ק ב). וכ"כ במעדנ"א (פ"ד ה"ה אות ב) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' כח) לענין הפרשה בזה"ז, שהיא מדרבנן. ועי' ערוה"ש (סי' סג סעי' יד) שהסתפק בשאלה זו.
- הגרצ"פ פראנק (שם אות א ד"ה אולם) מוסיף שלסוברים שבהפרשת תרומה אין צורך בשליחות ודי בנתינת רשות (עי' בחוברת "הפרשת תרומה במערכת הציבורית, פרק ג הע' 6, וכן במאמרנו "הפרשה ללא מינוי", "התורה והארץ" ח"ג עמ' 255 ואילך) - אין בכך בעיה אף אם אין שליחות לקטן.
11. עי' תוס' (גיטין שם) שכתבו שלסוברים שקטן אינו זוכה לאחרים, אינו יכול לפדות עבורם מעשר שני, שכן בכך הוא מוציא את המעשר מלהיות ממון גבוה ומכניס אותו לרשות בעל הפירות. וכתב במעדנ"א (שם אות ב) שמכיון שדעה זו נפסקה להלכה, אכן אין הקטן יכול לזכות לאחרים. והוכיח מן הרמב"ם (הל' מע"ש פ"ה ה"ח). אך ברמב"ם שם מפורש שבמעשר מדבריהם, כגון שגדל בעציץ שאינו נקוב - מותר. וא"כ ה"ה בזה"ז. אלא שהדבר תלוי במחלוקת בענין "ברירה" (עי' בחוברת "הפרשת תרומה במערכת הציבורית", פרק טז סעי' 1-2).
12. עי' מאמרו של הרב יגאל הדאיה ("אמונת עתיק" 3 עמ' 27) בענין הפרשת חלה ממצות ביר"ט.
13. עפ"י חלת-לחם (סי' י סעי' ז). וכ"כ שו"ת ציץ הקודש (ח"א סי' יט) בשם מהר"ל דיסקין.

הרב עזריאל אריאל

נתינת המעשרות בחיטה למצות ובחסה למרור

שאלה:

מי שקנה מצות וחסה, שהבעלים אמנם קראו שם למעשרות שלהם, אבל יתכן שלא נתנו את המעשר הראשון שלהם ללויים ואת מעשר העני לעניים. האם הוא יכול להשתמש בהם לקיום מצוות מצה ומרור בליל הסדר?

תשובה:

א. לדעת הרא"ש (פסחים פרק ב' סי' יח), כשם שיש דין "לכם" בארבעת המינים (סוכה כ"ט ע"ב), כך יש דין "לכם" במצה (עפ"י פסחים לח ע"א). וכך פסק המשנ"ב (סי' תנד ס"ק טו). ולדעת הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ז), אמנם אין לפסול מצה גזולה מדין "לכם", אבל היא פסולה מדין מצוה הבאה בעבירה (מק"ח ס"ק א).
 ב. מתוך כך יש מחלוקת בדין של מרור גזול, אם גם הוא פסול מטעם "לכם" או שהוא כשר (עי' מקור חיים שם). והמשנ"ב (סי' תעג סעי' לג) הכריע שהוא פסול.
 ג. לכן, באופן עקרוני, אין להשתמש בליל הסדר במצה או במרור שידוע שהם מעשרות שלא ניתנו ללוי או לעני¹. ואף לא ניתן לברך על אכילתם².
 ד. אדם הקונה חסה ומצות מן השוק, ואינו יודע אם מפרישי המעשרות הקפידו על נתינה כדן ללוי ולעני - יכול להקל בהסתמך על השיקולים הבאים³: (1) לאחר הקנייה, המעשר נקנה לבעלים בייאוש ושינוי רשות. (2) מכיון שהחיטה והחסה אינם מן המעשר בוודאות, הרי הבעלים אומרים ללוי ולעני "המוציא מחבירו עליו הראיה"⁴. (3) המעשרות הם רק 18% מן החיטה והחסה, וא"כ יש לסמוך על הרוב, שהוא מן החולין. ולכן יש להקל גם לסוברים שכל ספק בממון עניים הוא לחומרא⁵.
 ה. אעפ"כ, מכיון שדרכם של ישראל קדושים היא להדר מאד במצוות הפסח, יש להקפיד לקנות מצות ומרור ממי שמקפיד על נתינה ללוי ולעני⁶. ובדיעבד - מן הראוי להקנות ללוי את חלקו בחסה ובחיטה (החיטה, כידוע, נקצרה בשנה שעברה, שהיא שנה שניה לשמיטה), ולעני את חלקו בחסה (החסה שייכת לשנה זו, שהיא שלישית לשמיטה), ולקנות מהם בחזרה.
 ו. מי שהוא מנוי ב"בית האוצר", ובמסגרת זו ערך חוזה הלוואה עם לוי ועם עני - יכול להסתמך על כך שבהלוואה זו הוא מקיים כראוי את מצוות הנתינה, ואינו זקוק לפעולה נוספת לשם כך.

1. עי' מאמרו של אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("אמונת עתיד" 3 עמ' 10, ועי' תגובת הרב יעקב אפשטיין, "אמונת עתיד" 4 עמ' 25).
2. עפ"י שו"ע (אר"ח סי' כה סעי' יד, סי' תרמט סעי' א).
3. ועי' ביתר הרחבה בדין אתרוג של מעשר ראשון לארבעת המינים ("אמונת עתיד" 6 עמ' 27).
4. בענין זה עי' בהרחבה במאמרו הנ"ל של אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (עמ' 11-12).
5. בדין מעשר עני מסופק עי' "אמונת עתיד" גליון 12 עמ' 20-19 וגליון 13 עמ' 35-36.
6. לדוגמא, עי' "אמונת עתיד" (מס' 9 עמ' 27-28), שם הובא סדר נתינת המעשרות בחסה בבית האריזה של "עלי קטיף".

הרב שלמה רוזנפלד

גידול נענע בכרם (תגובה)

הרב יהודה הלוי עמיחי כתב ב"אמונת עתיד" (גליון 14 עמ' 29) שאין צריך לעקור נענע שגדלה בכרם, מכמה טעמים. טעמו העיקרי הוא שהנענע היא ה"אירוס", ולכן אינה כלאים בכרם. ויש להעיר על דבריו, שעניין זה תלוי בשאלה יסודית, והיא: איזה סוג גידולים נאסר בגידול הכרם.

נאמר במסכת כלאים (פ"ב מ"ה):

היתה שדהו זרועה קנבוס או לוף - לא יהא זורע ובא על גביהם, שאינן

עושים אלא לשלושה שנים...

והגמ' (מנחות טו ע"ב) אומרת: "קנבוס ולוף אסרה תורה... שאר זרעים מדרבנן הוא דאסירי...".

ומפרש רש"י (בד"ה אסרה תורה):

בכרם - אין זרעם כלה, שיש להם שורש. לישנא אחרינא: קנבוס ולוף

אסרה התורה, דכתיב (דברים כב ט) כרמך כלאים - זרעים הדומין לכרם,

ובהנך תולין אשכולות כעין ענבים.

ישנה משנה נוספת (כלאים פ"ה ה"ח), בה נאמר:

המקיים קוצים בכרם - ר' אליעזר אומר: קדש; וחכמים אומרים: - לא קדש

אלא דבר שכמוהו מקיימין. האירוס והקיסוס ושושנת המלך וכל מיני

זרעים - אינם כלאים בכרם. הקנבס - ר' טרפון אומר: אינו כלאים; וחכ"א:

כלאים. והקינרס - כלאים בכרם.

בענין הקוצים משמע שאם האדם מקיים אותם, ואף אם הם מיועדים לצורך

הגמלים כמו שעשו בערביא - ה"ז כלאים.

נאמר בתוספתא (פ"ג ה"ג): "האירוס ושושנת המלך - מין זרעים ואינן כלאים".

הרע"ב מסביר שאף שיש מיני זרעים שהם כלאים בכרם, האירוס והקיסוס

ושושנת המלך אינם כלאים. עם זאת, אין הכוונה לומר שאינם כלאים כלל, אלא

שאינם כלאים מהתורה, אך נאסרו מדרבנן. וכן משמע בגמ' מנחות הנ"ל.

כפירוש זה פירש גם הר"ש שם. לעומת זאת, הגר"א (שנות אליהו שם) גורס עפ"י

המשנה בירושלמי: "וכל מיני זרעים - כלאים בכרם", ומשמיט את המילה "אינן";

ואכן זוהי הגרסא במשניות אצלינו בירושלמי. משמע מכל הנ"ל שגידולים

שאדם מקיימן אף לצורך בעלי חיים, וכ"ש אם מקיימם לאדם - אסורים לפחות

מדרבנן, וזה כולל את האירוס, הקיסוס ושושנת המלך.

הבעיה היא בהבנת שיטת הרמב"ם שמביא כמה כללים הדורשים התאמה

ביניהם. הרמב"ם (הל' כלאים פ"ה ה"ג) כותב:

ואינו חייב מן התורה - אלא על קנבס ולוף וכיו"ב מזרעים שנגמרים עם

גמר תבואת הכרם. אבל שאר הזרעים - אסורים מדבריהם.

ובהלכה ו' כותב הרמב"ם:

אין איסור משום כלאי כרם אלא מיני תבואה ומיני ירקות בלבד, אבל

שאר מיני זרעים - מותר לזרען בכרם ואצ"ל שאר אילנות.

ובהלכה י"ט כותב הרמב"ם:

האירוס והקיסוס ושושנת המלך ושאר כל מיני זרעים - אינן כלאים בכרם. והקנבס והקיסוס וצמר גפן - הרי הן כשאר מיני ירקות ומקדשים בכרם, וכן כל מיני דשאים שעולים מאליהן בשדה - הרי הן מקדשין בכרם... ופול המצרי - מין זרעים, ואינו מקדש.

והנה הכסף משנה (גם בה"ג וגם בה"ו), מדגיש שהחלוקה לפי הרמב"ם היא רק בדברים הנאכלים; ולגביהם ישנם כאלה שאסורים מדאורייתא וישנם כאלה שאסורים מדרבנן, אבל אם אינם נאכלים - מותרים, וזהו האירוס, הקיסוס ושושנת המלך, שהם זרעים שאינם נאכלים, ולכן אינם כלאים בכרם. וכן כתב ערוך השלחן (סי' רצז סעי' טז-יט).

אמנם הרדב"ז (לרמב"ם שם ה"ג וה"ו) מבין בדעת הרמב"ם שבירקות - יש מהן שאסורים מהתורה כגון הקנבוס והלוף, לכן גזרו באחרים מדרבנן; אבל שאר זרעים שאין מהם שאסורים מהתורה - לא גזרו בהם חכמים כלל. לדעתו יש שלושה סוגים: תבואת כרם - אסורים מהתורה; ירקות - קצתם אסורים מהתורה וקצתם - מדברי סופרים; ושאר זרעים - מותרים לכתחילה. גם מהר"י קורקוס (בה"ג) הבין כן בדעת הרמב"ם, אך אלו דעות יחידות בין הראשונים המבינות כן ברמב"ם. לעומתם גם הראב"ד (המובא שם בכסף משנה ה"ט) תולה את דין האירוס והקיסוס בשאלה אם מקיימים אותם אם לאו; משמע שאם מקיימים, הם אסורים. וכן מובא ברש"ס (פ"ה ה"ז) שישנם שני תנאים לאיסור כלאים: אוכל, ומכניסו לקיום - כקנבוס ולוף; ומדרבנן - באחד מהם סגי. אך האירוס והקיסוס - אין בהם אף לא אחד מהתנאים הנ"ל. וכן כתב בספר הישר (לרבנו תם, סי' תקט), שמהתורה נאסרו חמשת מיני דגן וכן קנבוס ולוף משאר הזרעים, ושאר הזרעים אסורים מדרבנן. הוא מציין שם שהמקרים שמצאנו שמותרים, כמו בכישות, שיש בזה מחלוקת (שבת קלט ע"א), או קוצים וקנבא (כלאים פ"ה ה"ח) - הרי זה משום שאין כמוהו מקיימים או שאינו מאכל.

מכל הראשונים דלעיל משמע שאם מקיימים גידול, ובוודאי אם הוא מאכל אדם - הרי שהוא נאסר בכלאי הכרם לכל הפחות מדרבנן, מלבד שיטת הרמב"ם שגם בדעתו ישנן הבנות שונות כמבואר לעיל.

היוצא מכל הנ"ל, שגם אם נאמר שהאירוס הוא הנענע שאנו מכירים (כמובא במקורות וציונים לרמב"ם פרנקל ה"ט) - אין זה מסוג הדברים שאינם נאכלים, ולפי הפירושים הנ"ל, גם העובדה שזה גדל לבד אינה גורעת מחומרת האיסור, כיון שיש בזה דין של קיום, כמובא במשנה (כלאים פ"ה מ"ה-מ"ו), וכן הובא להלכה ברמב"ם (הל' כלאים פ"ה ה"ח-ה"ט).

למסקנה, נראה שצמח הנענע הגדל בכרם - בין אם נזרע ע"י האדם בין אם התפשט מאליו - יש בו דין כלאים בכרם, וכן הסכים עמנו הגרא"ד אויערבך שליט"א.

מעבדת מכון התורה והארץ

חרקים בפירות יבשים

בחודש שבט בשנה זו, שמחנו לשמוע על המודעות הגוברת להמצאות חרקים בפירות היבשים; כשהפעם היתה התעוררות לנושא גם בקרב הציבור הכללי וזאת תודות לפירסומיה של המועצה הישראלית לצרכנות. עם זאת מן הראוי לציין שבבדיקות שנערכו בפירות יבשים שנקנו ממפעלים שונים, נמצאה נקיות יחסית בחלק מסוגי הפירות היבשים לעומת הנגיעות שנמצאה בשנה שעברה. מאידך התברר שהפירות הנמכרים בתפזורת היו פחות נקיים מאלו ששווקו לאחר שנארזו במפעלים.

להלן מספר דוגמאות מן הבדיקות שערכנו בחודש שבט שנה זו בהשוואה לבדיקות שנערכו אשתקד (הבדיקות מתייחסות לפירות יבשים ולא לטריים):

משמש: המשמש הארוז נמצא נקי בדרך כלל. נבדקו 12 חבילות מארבע חברות שונות, כ-396 פירות, ומתוכם נמצאו 2 פירות נגועים בלבד.

המשמש בתפזורת, פחות נקי. נבדקו 189 פירות ומתוכם 5 פירות נמצאו נגועים בזחלים וביצים. התוצאות זהות כמעט לנגיעות שנמצאה בשנה הקודמת.

את הזחלים ניתן למצוא לאחר פתיחת המשמש לשני חצאים ומבט קל לתוכו, וחיפוש אחר תולעים יבשות שמראיהם חום צהבהב שנכרות בקלות לעין. הנמשים האדומים שעל קליפת המשמש אינם חרקים אלא נמשים טבעיים של המשמש.

תמר: גם כאן נבדקו 12 חבילות של תמר מיובש, מארבע חברות שונות, כ-346 פירות. הפירות של שלוש מתוך ארבע החברות היו כמעט נקיים. באריזות של החברה הרביעית נמצאה נגיעות ב-9 פירות מתוך 80. הנגיעות כללה זחלים, אקריות זעירות וכנימות מגן. התמרים שנקנו בתפזורת היו פחות נקיים. מתוך 88 פירות שנבדקו נמצאו 9 פירות נגועים. בסה"כ מדובר בנגיעות של כ-4% לעומת כ-10% שנמצאה בשנה שעברה. לשם בדיקת התמר יש לחצות את התמר לשנים, ולהסתכל פנימה. סימני הנגיעות הם: קורים או נקודות חומות בתוך התמר. למרות שנמצאו לפעמים אקריות זעירות נראה שההלכה אינה מחייבת לחפש אקריות כאלו בתוך התמרים משום גודלם המזערי.

צימוקים: הצימוקים הארוזים שנבדקו, נמצאו נקיים והן הבהירים, וכלל את מוצריהם של ארבע החברות שנבדקו. הצימוקים שבתפזורת נמצאו פחות נקיים. בשתי בדיקות שנערכו בחנויות שונות (כל בדיקה 500 גר') נמצאו שני חרקים בכל בדיקה, רובם בין הפירות ולא בתוכם. בסה"כ ניתן לומר שהצימוקים השנה נקיים יותר מהצימוקים שנבדקו בשנה שעברה, אז נמצאה נגיעות ב-50% מהאריזות שנבדקו.

שזיפים: השזיפים הארוזים, נמצאו בד"כ נקיים. מתוך 9 חבילות שנבדקו, כ-309 פירות מחברות שונות, נמצא רק פרי אחד נגוע. גם השזיפים הנמכרים בתפזורת נמצאו בדרך כלל נקיים. מתוך 109 פירות שנבדקו נמצאה רק תולעת אחת חיצונית. זוהי נגיעות של 1/2 אחוז בסה"כ, לעומת השנה שעברה שבה נמצאה בבדיקות נגיעות של 3-4 אחוזים.

תאנים: זהו הפרי הבעייתי ביותר. נבדקו 12 אריזות של תאנים, כ-310 פירות מ-4 חברות שונות, ונמצאו 23 פירות נגועים. הנגיעות כללה את כל החברות. מהתאנים שבתפזורת נבדקו 89 פירות ומתוכם 11 פירות היו נגועים. בסה"כ מדובר בנגיעות של כ-8.5% לעומת השנה שעברה בה נתגלתה נגיעות של כ-18% בפירות שנבדקו.

השנה, נמצאה נגיעות גם בתאנים שמראיהן היה עסיסי ולא יבש; ולכן נראה שכל תאנה חייבת בדיקה חיצונית ופנימית לפני אכילתה. יש להתבונן בתוכה ולברר שאין גוף זר בתוך התאנה פרט לדבש ולגרעינים. החרקים שנמצאו היו תולעים בצבע חום כהה ויבשות. יש להזהר במיוחד מאלו שהמראה הפנימי שלהם שחור וחסר עסיסיות.

גדעון נאור

מהגורן עד הפיתה

תכנית חינוכית זו של המדרשה מותאמת לגני הילדים ולתלמידי בית הספר הצעירים (כיתות א-ג). התכנית מועברת בבית הספר עצמו (ע"י המדרשה הניידת) או באווירה הפסטורלית של גן המצוות בחוות כפר דרום. התלמידים לומדים להכיר את תהליך "הוצאת הלחם מן הארץ" - משעת הזריעה ועד אפיית הפת.

בתחילה צופים התלמידים בשקופיות המתארות את הפעולות השונות בתהליך: קצירת החיטה, הפרדת הגרעינים מהפסולת - דישה, זריה, ברירה, טחינת הגרעינים לקמח ואפיית הפת.

הפעולות הללו מומחשות ע"י תמונות של הכלים העתיקים תוך כדי הפעולה וכן ע"י כלים המשמשים אותנו היום לפעולות אלו. לאחר מכן משחקים התלמידים במשחק דומינו המקשר בין כלי העבודה לבין הפעולות המתבצעות בכלים אלו. התלמידים יוצרים ע"י הדומינו את רצף הפעולות ובמקביל את הכלים הנדרשים לכל פעולה.

בשלב זה פוגשים התלמידים בכלים החקלאיים העתיקים ומכירים את חלקיהם השונים ואת אופן פעולתם, ולסיום - טוחנים קמח בריחיים העתיקות, מנפים אותו ואופים פיתות.

מטרת הפעילות

תהליך עשיית הלחם אינו מוכר בדרך כלל לתלמידים החיים בעולם תעשייתי-מודרני בו הלחם מגיע מוכן עד לביתנו. החוויה המוחשית והיצירתית אותה עוברים התלמידים הצעירים, מסייעת לתהליך הלמידה ומדרבנת אותם להעמיק במשמעות פעולות אלו.

מעבר לערך ההיסטורי של כלי העבודה העתיקים ודרך העבודה בהם, כמובן שהמדרשה רואה כמטרה ראשונה את הערך היהודי של תורה ומצוות בתהליכים אלו:

א. בתוך הפעילות התלמיד מקבל המחשה מעשית של הלכות שונות: ניפוי קמח מחשש לתולעים והפרשת חלה, וניתן להדגיש היבטים נוספים (כדלהלן) בהתאם לרמתם של התלמידים.

ב. על ידי פעילות זו ממחישים לתלמידים את המשמעות של "בזיעת אפך תאכל לחם" - הן בהכרת התהליך הארוך והמייגע של גידול החיטה ועיבודה, והן בטחינת החיטה לקמח ע"י כך שהתלמיד טוחן בעצמו מעט מן הקמח בריחיים ומרגיש את הקושי שבדבר.

ג. התלמידים פוגשים באופן מוחשי מושגים שונים שבטווח הרחוק, בהמשך לימודיהם, יקלו עליהם את הבנת המצוות הקשורות בתהליך זה. הכרת כלי העבודה העתיקים יקלו על הבנת מקורות שונים העוסקים בפעולות אלו

ובאחרות. להלן מספר דוגמאות:

1. במלאכות שבת ישנן מלאכות הקשורות באפיית הפת (דש, בורר, מרקד, טוחן, אופה וכו') כאשר בורר ומרקד נראות כמלאכות דומות. התלמיד פוגש בפעילות בשני סוגים של כבדות - האחת, תפקידה לברור את רגבי העפר מתוך הגרגרים (פסולת מתוך אוכל) והשניה נועדה להרקייד את הגרגרים ברוח וע"י כך להעיף את המוץ ולהשאיר את הגרגרים.
 2. ישנם הלכות הקשורות באיסור אפיה בשבת המזכירות את "קרימת" הלחם במשנה במסכת שבת (יט ע"ב): "...אין נותנין פת לתנור עם חשכה ולא חררה על גבי גחלים אלא כדי שיקרמו פניה מבעוד יום." תהליך זה יובן לתלמידים ע"י צפייה באפיית הפיתות ע"ג התנור (סאג') בשלב בו הבצק ניתק מהברזל בגלל הקרום האפוי.
 3. בטחינת הקמח מגרגרי החיטה התלמידים מבחינים בכך שהקמח אינו אחיד. יש גרגרים דקים ויש עבים, יש גרגרים כהים ויש לבנים. ע"י כך שאנו מנפים את הקמח בנפה דקה אנו מקבלים קמח דק יותר ובהיר יותר. תהליך הניפוי היה משמעותי לענין הסולת למנחות במקדש. ונסיון זה ממחיש לתלמיד את חשיבות הניפוי כדי לקבל קמח משובח.
 4. במצוות הלקט - שתי שיבולים הנופלות מידו של הקוצר בעת שמקבץ בידו את השבלים או שנופלות מתוך המגל נחשבות ללקט. המחשת הקצירה (בצורתה העתיקה) חשובה להבנת הגדרת המצווה.
- ובקצרה ניתן להוסיף: מצה שמורה: ההבדל בין השגחה משעת קצירה, משעת טחינה ומשעת לישנה, תרומות ומעשרות: מירוח כרי - גמר המלאכה בחיטה, הלכות שכנים: משמעות הרחקת הגרנות מהעיר, ועוד.

הרב יהודה הלוי עמיחי

ברכת האילנות

היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלבבלים, מברך את ברכת האילנות.¹
ברכת האילנות חביבה מאד, והנזהר בברכה זו, עליו נאמר:
ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ד'. ויתן לך האלהים מטל השמים
ומשמני הארץ ורב דגן ותירש.³

האילן

- א. אין לברך ברכת האילנות על ירקות וצמחים חד שנתיים⁴, אלא על עץ פרי.
- ב. לכתחילה ראוי להדר לברך בשדה⁵ שיש בה שני מיני אילנות⁶, ולפחות שני אילנות ממין אחד⁷.
- ג. כשיש צורך מיוחד יכול לברך אפילו על עץ פרי אחד העומד בגינתו או בעציץ נקוב בביתו⁸.
- ד. יש לברך על עצי פרי, ולא על אילני נוי וסרק⁹, אולם מי שברך על עץ העשוי לריח, לא יברך שוב על עצי פרי¹⁰.
- ה. אין לברך על עצים שיש איסור בהם או בפירותיהם, כגון: עץ המורכב כלאים (כגון: אגס המורכב על חבוש)¹¹, עצי ערלה¹² או שיש בהם איסורי אכילה (כגון: גידולי עבודה זרה, בית קברות, גזל, הר הבית).

1. על פי הגמ' (ברכות מג ע"ב), על סדר הברכה (להלן אות ד).
2. סדר ברכות, רבי יחיאל מארפשיק ז"ל, הובא באליה רבה (א"ח סי' רכו). מכאן ואילך לא הוזכר במקורות הסימן, וכל סתם ציון הלכתי הוא א"ח סי' רכו.
3. בראשית (כז כז-כח).
4. פמ"ג (א"א).
5. הלכות קטנות (ח"א סי' כח), על פי לשון הרמב"ם (פ"י ה"ג). ולכן מן הראוי שלא לברך על עץ הגדל בעציץ נקוב בבית, לענין עצי פרי בבית יש להוסיף את דברי השטמ"ק (ברכות מא ע"ב) "והוא ענין מחודש שאדם מברך על עצים יבשים שהפריחם הקב"ה", ואילו עצים הגדלים בבית לא הופרחו על ידי הקב"ה אלא האדם השקם, ועוד שהרי עצים בבית על פי רוב אין פירותיהם חשובים לאכילה.
6. פתח הדביר, אורח חיים (הגדה של פסח לבן איש חי סעי' ט).
7. חיד"א מורה באצבע, פתח הדביר.
8. לב חיים (ח"ב סי' מד), רב פעלים (ח"ג סי' ט).
9. הלק"ט (ח"ב סי' כח), משנ"ב (ס"ק ב), אורח חיים (הגש"פ לבא"ח סעי' יא בשם שומר לכל חי), כה"ח (אות יא).
10. מור וקציעה ליעב"ץ, המתיר בעצי נוי ולכן יצא יד"ח לחלק מהדעות, והוי סב"ל.
11. הלק"ט (ח"א סי' ט), רב פעלים (ח"ב סי' לו). אורח חיים, הגדש"פ בא"ח סעי' יב, כה"ח (אות יא). ומכיון שהוא ספק ברכות לא יברך על כך.
12. רעק"א (בשר"ע), כה"ח (אות יא). ואע"פ שיש רבים שהתירו בפירות ערלה (ר"פ ח"ג סי' ט, דובב מישרים ח"ג סי' ה, באור הלכה רכה ד"ה פרי), מכיון שעתיד להוציא פירות שיהיו מותרים באכילה, ולא נעשה בעץ מעשה איסור - בכ"א נראה דהוי ספק ברכות ולא יברך על כך.

ראיית העץ

- א. הברכה צריכה להיות בשעה שרואה את הפרח¹³.
- ב. נוהגים לברך כשרואה אילנות מלבליים ולא דווקא בראייה הראשונה¹⁴, ויש מדקדקים לברך בראייה הראשונה¹⁵.
- ג. מי שלא ראה את פריחת האילנות וראה פירות שחנטו, יש אוסרים לברך¹⁶, ויש מתירים לברך רק אם זו ראייה ראשונה¹⁷.
- ד. הרואה פרי גדול שנגמר כל צרכו אינו מברך¹⁸.

זמן הברכה

- א. עדיף לברך ברכת האילנות בראייה הראשונה¹⁹ בחודש ניסן²⁰.
- ב. מי שנמצא במקום שבו לא ישארו פרחים על העצים בחודש ניסן, יכול לברך ברכת האילנות כבר בחודש אדר²¹.
- ג. מי שלא ראה בחודש ניסן, יכול לברך לאחר מכן, כל זמן שיש פרחים על העצים²².
- ד. הנוהגים על דרך הסוד, מברכים בשם ומלכות רק אם הברכה נאמרת בחודש ניסן²³.

13. לשון הגמ' "אילנות מלבליים", הרמב"ם (הלכות ברכות פ"י ה"ג) הוסיף "וראה אילנות פורחות וניצנים". יתכן שהוספת ה"ניצנים" נובעת מהצורך בברור שהפרחים לא רק פרחו אלא גם עושים פרי, שהרי בניצן מתחילה מהות הפרי. הטור והשר"ע הביאו רק את הצורך בראיית פרח בלא הזכרת ניצנים.
14. מלשון הטור ושר"ע, א"ר, משנ"ב (ס"ק ה), שעה"צ (ס"ק ג), מט"מ ומאמ"ר (סי' שסא), כף החיים (אות י').
15. מחצית השקל (עיין שעה"צ אות ג, מחצית השקל סי' ריח סעי' א ד"ה במקום הזה), חיי"א (כלל ג סעי' א, ב), שר"ע הרב (סדר ברכות הנהנין פ"ג אות יד), אוסרים לברך בראייה שניה.
16. אשכול (סי' כט), טור שר"ע, אורח חיים (הגדש"פ לבא"ח סעי' יא).
17. מרדכי, אגודה, הגה"מ, אבודרהם, גר"א - מתירים לברך על פרי כעל פרח, והא"ר הגביל זאת בראייה ראשונה, וכן איתא בב"ח (עיין השגת הפרישה), משנ"ב (ס"ק ד).
18. לבוש, פרמ"ג (א"א), חיי"א, משנ"ב (ס"ק ד).
19. לעיל ראיית העץ סעי' 2.
20. כלשון הגמ' היוצא בימי ניסן.
21. האחרונים העירו שאין ימי ניסן לעיכובא, אלא אורחא דמילתא, שאז בארץ ישראל ובארצות החמות מתחילים הפרחים לפרוח: ריטב"א (ר"ה יא ע"א), אליה רבה, מחצית השקל, באר היטב, שד"ח (פאת השדה מערכת ברכות סי' ב), משנ"ב (ס"ק א).
22. לשון השר"ע הוא שאם אחר עד אחר שגדלו הפירות, משמע שהרואה פרחים אחר חודש ניסן יכול לברך.
23. ברכ"י (אות ב), מועד לכל חי (סי' א אות ט), פתה"ד (אות ב), שד"ח (אסיפת דינים סי' ב אות א), כף החיים (אות א). בהלכות קטנות (ח"ב סי' כח) כתב שאין לברך הרבה קודם ניסן, ומשמע שאסור לברך בחודש שבט. יש דעות שניסן הכוונה היא לתקופת ניסן, ולכן הברכה איננה מר"ח ניסן אלא בתקופת ניסן (חת"ס בהגהותיו), ויש שנקטו שאפשר לברך כל תקופת ניסן הנמשכת שלשה חודשים.

- ה. לכתחילה יש להמנע מלברך ברכת האילנות בשבת וי"ט²⁴, אבל אם מנהג אבותיו לברך בשבת וי"ט²⁵ - יכול לברך גם אז.
- ו. ברכת האילנות נאמרת פעם בשנה, וגם מי שרואה פריחה יפה יותר באילנות אחרים - לא יחזור ויברך²⁶.

סדר הברכה

א. נוסח הברכה הוא:

- ברוך אתה ה' א-לוהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו דבר (נ"א: כלום), וברא בו בריות טובות ואילנות טובים²⁷ (נ"א טובות) לְהַנּוּת²⁸ (נ"א: ליהנות) בהם בני אדם.
- ב. המהדרים מברכים ברכת האילנות ב"ח ניסן בבוקר, מיד לאחר התפלה²⁹.

24. מועד לכל חי (סי' א אות ט), אורח חיים (הגדש"פ לבא"ח אות ח), כפה"ח (אות ד), משנת יוסף (ח"א סי' ס). ואע"פ שיש מתירים (לב חיים, ח"ב סי' מד), בכ"א לכתחילה לא יברך, ובייחוד לפי המקובלים. אולם אם על ידי כך שלא יברך בשבת יעבור חודש ניסן, יכול לברך בשבת.
25. יש שנמקו משום שבשבת וי"ט מתאסף קהל רב, וברוב עם הדרת מלך, ויש שנימקו כדי להשלים מאה ברכות בשבת: אדר"ת (נפש דוד עמ' 138).
26. מרדכי, הגה"מ, טש"ע, א"ר, פמ"ג (מ"ז), משנ"ב (ס"ק ג).
27. בגמ' (ברכות מג ע"ב) הנוסח הוא "אילנות טובות", וכן כתבו: מחזור ויטרי (עמ' תשכ), רוקח (עמ' שכב), רמב"ם (הלכות ברכות פ"י ה"ג), טור ש"ע. אולם על פי הגמ' (ברכות מח ע"ב, ר"ה יא ע"א) אילן הוא לשון זכר, ולכן יש לגרוס "אילנות טובים". וכן כתב בסדור עבודת ישראל, אוצר התפילות (עמ' 506), צלותא דאברהם (עמ' תר), עולת ראייה (עמ' שעט), רינת ישראל (עמ' 120).
- יש להעיר על הנוסח שמופיע בטור ש"ע שמסיים "להנות בהם" לשון זכר, ולטש"ע שהלשון היא נקבה - "אילנות טובות", היה צריך לגרוס "בהן", ואמנם בגמ' וברמב"ם הנוסח הוא "בהן", וצ"ע.
- בשירותא דצלותא (עמ' תרא, הביא את דברי הגר"ר מרגליות, על פי התו"ט נזיר פ"ב משנ"ב ד"ה הזה) הביא את כללו של האב"ע "כל שאין בו רוח חיים זכריהו ונקביהו" (משמש בשני לשונות זכר ונקבה).
- יש מי שאומר שלדעות שאין לברך אלא על עצי פרי, א"כ יש לברך רק על עצי אילן מסוג נקבות, ולא עצי אילן שהם זכרים, ולכן הדגישו את הנוסח "אילנות טובות".
- ג' בני עדות המזרח היא "אילנות טובות".
28. גירסת הגמ' היא "להתנאות בהן" ורש"י באר "ליהנות", ומכאן העתיקו הפוסקים וטוש"ע את הגי' הזאת. אולם ברש"י (ר"ה יא ע"א) וברמב"ם הגי' היא "להנות".
- ג' בני עדות המזרח היא "ליהנות", וברמב"ם "כדי להנות".
29. מדין זריזים מקדימים למצוות ועדיף מהידור ברכה בציבור, מכיון שמעלת הזריזות גדולה מרוב עם: מחזיק ברכה (סי' רכט ס"ק ד), שד"ח בדין זריזות למצוה.

- ג. מן הראוי לברך ברכת האילנות בנוכחות שלשה אנשים, ועדיף יותר לברך במנין של עשרה אנשים³⁰.
- ד. יש להקפיד שבשעת הברכה לא יהיה בשדה או ברחוב ריח רע או צואה³¹.
- ה. יש מהדרים ליטול ידיים, ולומר מזמורי תהילים ותפילות לפני הברכה³².
- ו. יש לומר את הברכה בעמידה³³, בקול רם ובכוונה גדולה³⁴.
- ז. לאחר הברכה יש מהדרים לתת צדקה לעילוי נשמת הנפטרים³⁵. ולומר עוד מזמורי תהילים, תפילות וקדיש³⁶.

30. כל מצוה, יש להשתדל לעשותה ברוב עם. והחיי אדם (כלל סח סעי' יא) הוכיח ששלשה הוי רוב עם, הובא בבאור הלכה (סי' תכו ד"ה אלא), ועיין כפה"ח (אות ז) שהביא שיהדרו לאמר קדיש לאחר הברכה, ולכן צריך עשרה.
31. פרטי דינים בשו"ע (או"ח סי' עט, ועי' משנ"ב שם ס"ק ה, וכן סי' תכו ס"ק כא).
32. אורח חיים (הגדש"פ לבא"ח אות ג).
- מזמורי התהילים שיאמר קודם הם: מזמור לדוד (תהילים כט), שיר המעלות בשוב (תהילים קכו), הללויה הללו את ד' (תהילים קמח), בסדורי הספרדים מופיע כאן תפילת "לשם יחוד", "ויהי רצון מלפניך ד' או"א שע"י ברכה זו שאברך יקויים בי מה שנאמר דא"ה ריח בני כריח השדה אשר ברכו ד', ויתן לך וכו', ויהיו לרצון וכו', ויהי נועם וכו'".
33. עיין שו"ע (או"ח סי' ח סעי' א) בנו"כ ובברכ"י, ועיין בסידור בית יעקב.
34. אורח חיים (הגדש"פ לבא"ח), כפה"ח (אות ו).
35. אורח חיים (הגדש"פ לבא"ח) כתב שלא יפחות מד' פרוטות, ואילו כפה"ח (אות ח) כתב שלא יפחות מג' פרוטות. ואם הם מקובצים לא יפחתו ממ"ה פרוטות.
36. המזמורים הם: שמחתי באמרים לי (תהילים קכב), ותפילת "יהי רצון מלפניך ד' או"א שתרחם עלינו, ותעלנו בשמחה לארצנו, ותטענו בגבולנו, ושם נקיים מצוות הפרשת תרומות ומעשרות כתיקונם, וגם כל המצוות התלויות בארץ כדינן וכמשפטם בשמחה ובטוב לבב".

נוסח ברכת האילנות

לפני הברכה יש נוהגים לומר את המזמורים כט, קכו, קמח, קכב ואת נוסח התפילה להלן.

תהלים פרק כט

מוזמור לדוד הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד ועז:
הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת-קדש:
קול ה' על-המים אל-הכבוד הרעים ה' על-מים רבים:
קול-ה' בכח קול ה' בהדר:
קול ה' שבר ארזים וישבר ה' את-ארזי הלבנון:
וירקידם כמו-עגל לבנון ושרין כמו בק-ראמים:
קול-ה' חצב להבות אש:
קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש:
קול ה' יחולל אילות ויחשף יערות ובהיכלו כלו אמר כבוד:
ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם:
ה' עז לעמו יתן ה' יברך את-עמו בשלום:

תהלים פרק קכו

שיר המעלות בשוב ה' את-שיבת ציון היינו כחלמים:
או ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם-אלה:
הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים:
שובה ה' את-שביתנו כאפיקים בנגב:
הורעים בדמעה ברנה יקצרו:
הלך ילך ובכה נשא משך-הזרע בא-יבוא ברנה נשא אלמתיו:

תהלים פרק קמח

הללו יה הללו את-ה' מן-השמים הללוהו במרומים:
הללוהו כל-מלאכיו הללוהו כל-צבאו:
הללוהו שמש וירח הללוהו כל-בוכבי אור:
הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים:
יהללו את-שם ה' כי הוא צוה ונבראו:
ויעמידם לעד לעולם חק-נתן ולא יעבור:
הללו את-ה' מן-הארץ תנינים וכל-תהמות:
אש וברד שלג וקיטור רוח סערה עשה דברו:
ההרים וכל-גבעות עץ פרי וכל-ארזים:
החיה וכל-בהמה רמש וצפור כנף:
מלכי-ארץ וכל-לאמים שרים וכל-שפטי ארץ:
בחורים וגם-בתולות וקנים עם-נערים:
יהללו את-שם ה' כי-נשגב שמו לבדו הדרו על-ארץ ושמים:
וירם קרן לעמו תהלה לכל-חסידי לבני ישראל עם-קרבו הללו-יה:

ויהי רצון

מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שבזכות הברכה הזאת אשר נברך, יקיים בנו מאמר: ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' ונקבל שפע עושר הברכות, ככתוב: ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, ולב דגן ותירש. יעבדך עמים וישתחוו לך לאמים הוזה גביר לאחיד וישתחוו לך בני אמך, ארריך ארור ומברךך ברוך: יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך. ה' צורי וגואלי: ויהי נעם ה' אלהינו עלינו. ומעשה ידינו כוננה עלינו. ומעשה ידינו כוננהו:

ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, שלא חסר בעולמו דבר וברא בו בריות טובות ואילנות טובים להנות בהם בני אדם:

יהי רצון

מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתעלינו בשמחה לארצנו, ותטענו בגבולנו, ושם נקיים מצות תרומות ומעשרות וכל מצות התלויות בארץ אשר הנחלת לאבותינו, היא ארץ זבת חלב ודבש, ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ וית שמן ודבש, כאשר צויתנו בתורתך על ידי משה עבדך: **אנא ה',**

למען שמך הגדול, הגדל חסדך עמנו, וקיים לנו את הדבר אשר הבטחתנו ע"י משה עבדך, ונתתי גשמיכם בעתם, ונתנה הארץ יכולה, ועץ השדה יתן פרי: והשיג לכם דיש את בציר, ובציר ישיג את זרע, ואכלתם לחמכם לשבע, וישבתם לבטח בארצכם: וקיים בנו את הדבר אשר הבטחתנו ע"י ישעיה נביאך (נ"ז): ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד, ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל: ונאמרת סיה: ובנו בתים וישובו, ונטעו כרמים ואכלו פרים: וקיים בנו אשר הבטחתנו על ידי עמוס נביאך (ט"ז): הנה ימים באים, נאם ה', ונגש חורש בקוצר, ודורך ענבים במושך הזרע, והטיפו ההרים עסיס, וכל הגבעות תתמוגגנה: ושבתני את שבות עמי ישראל. ובנו ערים נשמות וישובו, ונטעו כרמים ושתו את יינם, ועשו גנות ואכלו את פריהם: וקיים בנו אשר הבטחתנו ע"י יחזקאל נביאך (ל"ח): והרביתי את פרי העץ ותנובת השדה, למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים: ונאמר: ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה, כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פרי, לחדשיו יבכר, כי מימיו מן המקדש המה יוצאים, והיה פרי למאכל ועלהו לתרופה:

תהילים פרק קכב

שיר המעלות לדוד שמחתי באמרים לי בית ה' נלך:
עמדות היו רגלינו בשעריך ירושלם:
ירושלם הבנויה כעיר שחברה-לה יחדו:
ששם עלו שבטים שבטי-יה עדות לישראל להדות לשם ה':
כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דויד:
שאלו שלום ירושלם ישליו אהביך:
יהי-שלום בחילך שלוה בארמנותיך:
למען אחי ורעי אדברה-נא שלום בך:
למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך: